

Brabant van Overmorgen

TOEKOMST GIDS

Tom van der Meer:

“Waardenstrijd
vooraf voorkomt
ruzie achteraf”

**Krijg scherp
waar het écht
over gaat**

Het PON & Telos
onderzoekt hoe
het nu gaat met
Brabant en de
Brabanders

TOEKOMST GIDS

Deze toekomstgids is de leidraad voor jouw Brabant van Overmorgen, Brabant in 2040. Wat komt er op ons af, welke keuzes moeten er gemaakt worden en hoe kun je dat doen?

We starten met een analyse; waarom is het zo belangrijk een gesprek over waarden en keuzes te voeren? Daarna nemen we je mee naar het Brabant van nu, op het gebied van brede welvaart en in internationale context.

Daarna verkennen we ontwikkelingen die in 2040 relevant zijn, verrijkt met onderzoek, verdieping en verhalen. Dat doen we met vier centrale thema's: Druk op de ruimte, Veranderende samenleving, Digitalisering en technologie, en Economie en geopolitiek.

Ten slotte gaan we aan de slag, met behulp van de gesprekstool de Toren van Overmorgen, speciaal ontwikkeld voor de verkenning van Brabant van Overmorgen.

Deze gids is dan ook zowel een uitnodiging als een hulpmiddel om voorbij vandaag te kijken. Doe je mee?

BRABANT VAN OVERMORGEN

03 Voorwoord

Door gedeputeerde
Martijn van Gruijthuijsen

04 Essay

Jos van den Broek over de
verkenning van keuzes

08 Interview

De kunst van conflict met
Tom van der Meer

12 Onderzoek

Brede welvaart in Brabant

18 Onderzoek

Brabant in internationaal
perspectief

DRUK OP DE RUIMTE

26 Intro

Brabant en de strijd om de
vierkante meter

28 Reportage

Wie spreekt er namens het water?

30 Column

De nieuwe ruimtelijke ordening
door Katja Nagelkerke en
Joks Janssen

31 Interview

Het 'stille midden' bestaat niet
met Martin Schulz

35 Beslisboom

Katinka Polderman helpt: Waar wil
je de ruimte aan besteden?

VERANDERENDE SAMENLEVING

38 Intro

De provincie die zichzelf
opnieuw uitvindt

40 Drie perspectieven

Overmorgen begint vandaag

42 Reportage

Thuis in Oss: een opvang
zonder barrières

44 Reportage

Vertrouwen versus vinkjes:
de Millse les voor de zorg

DIGITALISERING EN TECHNOLOGIE

48 Intro

Hoe Brabant digitaliseert:
de verweving van mens,
machine en samenleving

50 Reportage

Jongerenwerk in een online wereld

52 Altiquote

Omgangsvormen voor een
nieuw tijdperk

55 Lees verder

Hoe blijf je bij de (digitale) les?

ECONOMIE EN GEOPOLITIEK

58 Intro

De wereld schudt en Brabant voelt het

60 Interview

Brabant, geopolitiek en de
kwetsbaarheid van succes met
Jona van Loenen

62 Reportage

Ruimtelijk strateeg Anne Seghers
over de schaalessprong van Brainport

64 Reportage

Zhero systems zet in op de
batterij van morgen

66 Interview

Susanne Agterbosch over Brede
Welvaart en de kunst van het kiezen

IN DE PRAKTIJK

68 Essay

Waarom we over waarden moeten
praten door Linda Hofman en
Marieke van Vliet

70 Aan de slag

De frictie opzoeken door te
balanceren met de Toren van
Overmorgen

72 Reportage

Oefeningen in vertragen, de Toren
van Overmorgen in de praktijk

74 Nawoord

Toekomstverliefd op Brabant van
Overmorgen door Jos van den Broek

75 Colofon

Vooroplopen en vooruitkijken

Brabant is groot geworden door denken én doen. Die instelling zit in onze cultuur. Van de boeren die samen een coöperatie oprichten om krachten te bundelen tot de ingenieur die de volgende generatie chips mee ontwikkelt. Wie voorop wil lopen, moet vooruitkijken en toekomstgericht handelen. Dat geldt voor de boer en ingenieur én ook voor Brabant als provincie.

De afgelopen jaren hebben wij stapsgewijs beleid ontwikkeld voor Brabant dat zich richt op 2030. Dat lijkt misschien nog ver weg, maar komt ook al snel dichterbij. Sterker nog, in de volgende provinciale bestuursperiode (2027-2031) is het al zover. Het betekent dat een nieuw bestuur straks aan zet is om keuzes te maken over de verdere toekomst van Brabant richting bijvoorbeeld 2040. Belangrijke keuzes, want die gaan mede bepalen hoe het Brabant van overmorgen eruit gaat zien.

Het gaat er mij nu niet om welke inhoudelijke keuzes straks gemaakt worden. Wat ik wel essentieel vind, is dat we er nu al over nadenken. Het gesprek met elkaar voeren, meningen en toekomstbeelden uitwisselen en opties naast elkaar leggen. Zodat we weten wat in Brabant speelt en wat er op ons af komt. Niet alleen politiek, maar juist ook bij inwoners, ondernemers en het maatschappelijk middenveld. Zo kunnen we straks tot zorgvuldig afgewogen en gedragen besluiten komen die Brabant mooier maken.

Ik ben me ervan bewust: de opgaven zijn omvangrijk en complex. Ruimte, talent en middelen zijn schaars. En de onzekerheid over de geopolitieke en technologische ontwikkeling is

groot. Opgaven zoals de woningnood, netcongestie, water- en natuurkwaliteit, perspectief voor ondernemers en veiligheid worden niet opgelost met meer rapporten of door een rekensom. Het vraagt om een visie op de toekomst, afgewogen beslissingen én om de gezamenlijke uitvoering ervan.

We kunnen dan ook niet wachten tot 2030 met vooruitkijken. Vanuit Brabant hebben we altijd onze eigen koers uitgestippeld en dat moet zo blijven. Naar anderen kijken om problemen op te lossen is geen optie. Ik zie deze verkenning naar het Brabant van Overmorgen dan ook als een noodzakelijk startpunt. Een basis om inzichten en inspiratie op te doen en met elkaar aan de slag te gaan om tot die – soms scherpe – keuzes te komen.

Deze toekomstgids helpt om straks die keuzes te kunnen maken. Door relevante ontwikkelingen in beeld te brengen. En door aan de hand van waarden het gesprek daarover te voeren. Ook, of zelfs juist, als we het niet (direct) met elkaar eens zijn. We hebben namelijk allemaal het beste met onze mooie provincie voor.

Zolang we vanuit dat perspectief samenwerken, met oog voor elkaars standpunten, kunnen we in Brabant veel bereiken. Daar zit gelukkig ook de kracht van Brabant, met een sterk vermogen tot vernieuwing, innovatie en samenwerking. Een niet te onderschatten kracht waarmee we ook in lastige en dynamische omstandigheden altijd weer tot oplossingen komen. Daar ben ik rotsvast van overtuigd.

Martijn van Gruijthuijsen
Gedeputeerde Economie,
Talentontwikkeling en Financiën

Martijn van Gruijthuijsen
(1972)

Gedeputeerde portefeuille
Economie, Talentontwikkeling
en Financiën

Wat is jouw link met Brabant?

Als geboren en getogen Brabander zet ik me elke dag in om - samen met andere Brabanders - onze provincie mooier, sterker en concurrerender te maken. Voor nu en voor de toekomst.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Bij moeilijke keuzes zet ik de feiten zorgvuldig op een rij. Ik weeg belangen af en neem de ruimte om te twijfelen. Mijn eigen kompas helpt me uiteindelijk om tot een weloverwogen en eerlijk besluit te komen.

TIP! In deze online versie vind je klikbare links naar verdiepende artikelen, podcasts, gesprekken en leestips om verder te verkennen.

Jos van den Broek
(1983)

Directeur BrabantKennis

Wat is jouw link met Brabant?

Geboren en getogen Brabander, fervent carnavalsvierder, en dagelijks bezig met de toekomst van de provincie.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Ik vertel mezelf dat ik het rationeel doe. Maar ik weet ook dat het uiteindelijk toch op gevoel, ervaring en onderbuik gebeurt.

Brabant van Overmorgen

Een verkenning van keuzes

Deze verkenning heet Brabant van Overmorgen. Ze kijkt naar het Brabant van 2040. Dat is dichtbij en tegelijkertijd ver weg. Dichtbij, omdat de keuzes die we nu maken, of juist uitstellen, het Brabant van 2040 voor een belangrijk deel bepalen. De wijk die vandaag wordt ontworpen, staat er dan. De leerling die nu aan een studie begint, is over veertien jaar een ervaren vakman. De energie-infrastructuur waarover we nu besluiten, ligt dan in de grond. Ver weg, omdat 2040 voor de meesten van ons een jaartal is zonder gezicht: een open blik op een landschap waarvan we de contouren vermoeden, maar de kleuren nog niet zien.

Waarom doet BrabantKennis deze verkenning, in het jaar voorafgaand aan de verkiezingen, waarna provinciaal beleid opnieuw wordt uitgelijnd? Het antwoord is even eenvoudig als ongemakkelijk: we zien systemen vastlopen. Het klimaat levert inmiddels zijn rekening in: hittestress, hoosbuien, droge zomers. Onze ruimte raakt overvraagd – door woningbouw, natuur, energie, landbouw, defensie, mobiliteit. De arbeidsmarkt is buitengewoon krap en tegelijkertijd wankel, met een grote groep werkenden die grotendeels in flexcontracten leeft. De democratie voelt nog altijd stevig, maar ook kwetsbaar. En boven dat alles hangt een geopolitieke werkelijkheid die grilliger is dan ze in decennia was. Met oorlogen aan Europa's randen, handelsstromen die zomaar kunnen stokken, en technologieën waarvan we afhankelijker zijn dan we zelf wellicht doorhebben. Dit is de tijd om even stil te staan. Niet om te pauzeren, maar om scherper te zien wat er op Brabant afkomt en welke keuzes ons wachten.

Toch zou het geen eerlijk beeld zijn als we alleen naar de scheuren keken. Brabant doet het in de meeste Europese ranglijsten heel goed. Op welvaart en werkgelegenheid scoort de provincie boven de EU-mediaan; de Brainport-regio is een *innovation leader* die internationaal in de top meedraait; de langdurige werkloosheid is met 0,4 procent de laagste van Europa. Drie op de vier Brabanders waarderen hun eigen leven met een zeven of hoger, en het vertrouwen in de medemens is de afgelopen jaren eerder gestegen dan gedaald. Brabant heeft zich als provincie een eigen vorm aangemeten: verbonden in netwerken, coöperatief, nuchter, met een sterk verenigingsleven en een lange traditie van denken én doen. Dat is precies waarom kiezen hier zoveel aandacht verdient. Een verkenning gaat niet alleen over wat we willen veranderen; ze gaat minstens zozeer over wat we willen behouden. En bovendien over het eerlijke gesprek over wie nu al wel, en wie nog niet, meedeelt in die verworvenheden.

KIEZEN IS LASTIG; NIET OMDAT WE DE FEITEN NIET KENNEN, MAAR OMDAT WE DE ONDERLIGGENDE WAARDEN ZELDEN HARDOP OP TAFEL LEGGEN

Want daar, bij die keuzes, wringt het. Niet omdat er een tekort aan kennis zou zijn. Rapporten stapelen zich op, scenariostudies zijn er in overvloed, data is geen schaars goed meer. Toch blijkt kiezen vaak lastig. Dat komt niet doordat we de feiten niet kennen, maar doordat we de waarden die onder de feiten schuilgaan zelden hardop op tafel leggen. In Nederland, en zeker in Brabant waar de volkskunst van het redelijke midden hoog is ontwikkeld, hebben we een sterke neiging om direct naar een compromis te springen.

ZONDER WAARDENKEUZES EXPLICIET TE BENOEMEN RAKEN WE VERDWAALD IN DEBATTEN DIE NERGENS LANDEN

We schikken en passen, we delen het verschil, we maken het werkbaar. Dat is een kwaliteit, maar wie te snel in het compromis denkt, mist de vraag waar het eigenlijk om gaat. Wil ik vrijheid vóór gelijkheid, of andersom? Kies ik veiligheid nu, of ruimte voor nieuwe initiatieven straks? Laat ik de markt onze ruimte verdelen, of de democratisch gekozen organen? Dat zijn geen technocratische keuzes; het zijn waardenkeuzes. En zonder ze expliciet te benoemen raken we verdwaald in debatten die nergens landen, omdat ze in werkelijkheid over iets anders gaan dan wat wordt gezegd.

Daarom staat die toren op onze cover. De Toren van Overmorgen is meer dan een metafoor. Samen met het Fontys-lectoraat Moral Design Strategy en ontwerpbureau cocosmos ontwikkelden we een werkvorm waarbij bestuurders, professionals en andere Brabanders letterlijk waarden vastpakken, verplaatsen en afwegen. Dat lijkt een spel, en dat is het ook, bewust. Want ernstige gesprekken lopen soms beter als je iets tastbaars vast hebt. Bij ieder argument dat je neerlegt voel je wat je kiest en wat je opgeeft. Dat is precies het gesprek dat deze verkenning wil helpen voeren; niet om tegenstellingen te forceren, maar om te laten zien dat achter elk beleidsstuk een waardenafweging ligt. En dat die afweging, als ze niet wordt benoemd, vanzelf door iemand anders wordt gemaakt. Door de markt. Door Den Haag. Door Brussel. Door de tijd zelf. Wat kiest Brabant dan? De verkenning Brabant van Overmorgen werkt dat uit langs vier thema's. Die vier komen voort uit een uitgebreide trendanalyse door BrabantKennis en een onafhankelijke reflectiegroep. Aangevuld met een omvangrijke 360-gradenscan van brede welvaart door Het PON & Telos. Ten slotte verbreed met een internationale vergelijking die scherp maakt waar Brabant in Europa uitblinkt en waar het achterblijft. We noemen ze: **Druk op de ruimte**, **Veranderende samenleving**, **Digitalisering en technologie**, en **Economie en geopolitiek**. Ze dekken niet alles en overlappen op punten, maar samen vangen ze de grote beweeglijke ruimte waarin de Brabander van 2040 zal leven.

Druk op de ruimte is, in zekere zin, het thema dat het meest actueel bij ons schuurt. Brabant heeft al decennia het dichtstbevolkte platteland van Europa, een intensieve veestapel, drukke logistieke assen. Klimaatverandering, stikstof en water dwingen tot herschikking, terwijl woningen, energie, natuur en defensie gelijktijdig om dezelfde vierkante meters strijden.

Veranderende samenleving gaat over hoe we hier met elkaar leven: de dubbele vergrijzing, migratie, de fragmentatie van oude verbanden, nieuwe vormen van gemeenschap. En over het vertrouwen in instituties, dat onder druk staat en tegelijkertijd in kleinere kringen opvallend veerkrachtig blijkt.

Digitalisering en technologie stelt de vraag hoe zelfstandig Brabant zijn koers kan varen in een wereld waarin AI, data en chips bepalen wie speler is en wie speelbal.

En **Economie en geopolitiek** trekt die lijn door: wat doet een fragmenterende wereldorde met een exportprovincie die haar welvaart heeft gebouwd op open grenzen, slimme ketens en internationale verbondenheid?

Vier thema's, maar geen vier kokers. Juist de manier waarop ze in elkaar grijpen is interessant. Druk op de ruimte laat zich niet oplossen zonder de economische dynamiek eronder te zien. De veranderende samenleving kun je niet begrijpen zonder de digitalisering die haar vormt. Geopolitiek wordt tastbaar zodra je de vrachtcontainers over de A58 volgt. En in bijna ieder debat duikt uiteindelijk dezelfde vraag op: wat voor Brabant willen we eigenlijk zijn? Een Brabant dat vooral blijft presteren, met een economie in de Europese top? Een Brabant dat zijn landschap, zijn lucht en zijn water weer op orde brengt? Een Brabant dat zijn verenigingsleven en zijn saamhorigheid beschermt? Een Brabant dat durft te vernieuwen, ook als het oude zeer doet? Al die verschillende versies van Brabant zijn waardevol. Ze kunnen ook met elkaar botsen. Dat hoeft geen ramp te zijn, maar we moeten het wel durven zien.

Wat levert zo'n verkenning dan op? Om te beginnen een scherp beeld van Brabant nu, over de volle breedte van brede welvaart en gespiegeld aan andere Europese regio's. Daarnaast vier thematische verdiepingen; niet als afgesloten hoofdstukken, maar als essays, columns, reportages en interviews waarin trends, cijfers en persoonlijke stemmen elkaar afwisselen, gebundeld in deze toekomstgids, die ook na dit jaar relevant blijft. En een werkvorm: de Toren van Overmorgen, die bestuurders, professionals en inwoners helpt om waardenafwegingen niet weg te stoppen, maar zichtbaar te maken. Een instrument dat vanaf nu inzetbaar is, in provinciehuis en gemeentehuizen, in raadszalen en rond keukentafels. Aan het eind van de rit ligt er geen definitief antwoord, maar wel een gemeenschappelijke taal om diepgaand te praten over de keuzes die voor ons liggen, en daarmee een helderder handelingsperspectief voor beleid en bestuur.

Deze verkenning is dan ook geen beleidsplan of manifest, maar een uitnodiging. Aan Provinciale Staten, aan bestuurders, aan beleidsmakers, aan ondernemers en aan publieke organisaties, en uiteindelijk aan Brabanders zelf om het Brabant van Overmorgen actief vorm te gaan geven. Dat Brabant van Overmorgen wordt niet gemaakt op een tekentafel in 's-Hertogenbosch. Het komt tot stand in gesprek. Het is aan ons welke toren we willen bouwen, en welke waarden we willen vasthouden wanneer het om ons heen schudt. ◀

De kunst van het conflict

Waarom politieke moed begint bij waardenstrijd

Nederland is trots op zijn poldertraditie. Maar volgens Tom van der Meer, hoogleraar Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam, is het compromis de laatste decennia geworden tot iets heel anders: een manier om het eigenlijke gesprek over waarden uit de weg te gaan. Zijn boek *Waardenloze Politiek* (2024) gaat precies over dat wegkijken. Jos van den Broek en Eef Berends van BrabantKennis spraken hem voor de BrabantKennis-podcast. “Een compromis heeft pas betekenis als je eerst conflict hebt gehad.”

Tom van der Meer
(1980)

Hoogleraar politicologie aan de Universiteit van Amsterdam en auteur boek *Waardenloze politiek* (2024)

Wat is jouw link met Brabant?
Ik heb leuke vrienden uit Tilburg!

Hoe maak jij moeilijke keuzes?
Allereerst door veel bij mensen langs te gaan om behoeften en gevoelens te snappen. Vervolgens door te handelen vanuit de rol die ik in een functie te spelen heb.

Wat is dat eigenlijk, waardenloze politiek?

Tom: “Politiek waaruit de grotere vergezichten zijn verdwenen. Bij recente verkiezingen ging het vaak vooral over leiderschap, niet over inhoudelijke alternatieven. Terwijl visies juist zo belangrijk zijn. Alleen vanuit een visie kunnen partijen echt alternatieven aanbieden, en burgers hebben die nodig om richting te geven aan de samenleving.”

“We hebben onszelf klemgezet door waardegedreven politiek op te geven”

Wat is dan het verschil tussen een visie en een plan? Want plannen zijn er genoeg in partijprogramma's.

“Een visie is een langetermijndee over hoe je wilt dat je samenleving eruitziet over twintig, dertig jaar. Dat kan gaan over een groene samenleving, of een waarin generaties prettig samen kunnen wonen, of met een grote mate van gelijkheid. Als je weet waar je naartoe wilt, krijgen plannen op de korte termijn betekenis; dan kun je uitleggen waarom je

nu bepaalde afwegingen maakt. Zonder die visie worden plannen alleen pragmatisch, en dat is niet genoeg.”

Is dit ook iets typisch Nederlands, dat we die visies en ideologieën hebben laten verwateren?

“Niet typisch Nederlands, maar we hebben onszelf wel klemgezet door waardegedreven politiek op te geven. Een middenpartij als het CDA liet na Balkenende haar kernthema van normen en waarden twaalf jaar lang varen; de PvdA gaf haar ideologische veren op. Partijen zijn kiezers gaan najagen in plaats van eerst heel goed te weten waarom ze zelf bestaan.”

“Waardenstrijd vooraf voorkomt ruzie achteraf”

Op lokaal niveau zie je hetzelfde. In Brabantse gemeenten staan partijprogramma's vol met plannen, maar de onderliggende verschillen zijn lastig te benoemen.

“Dat is inderdaad lastig, en juist daar zit een gemiste kans. Er wordt wel gezegd: het lokale domein is kleiner, dus valt er minder te kiezen. Maar volgens mij is dat niet de essentie. Stel: er moet een stuk groen komen in een wijk en alle partijen zijn voor. Dan nóg kun je duidelijk maken waarom jij ervoor bent.

Voor een groene partij is het een manier om natuur te herstellen. Voor een christendemocraat een plek waar de gemeenschap samenkomt. Voor een sociaal-democraat een gedeelde voorziening voor mensen uit verschillende standen. En voor een liberaal een plek om je te ontplooiën. Je kunt altijd, vanuit je eigen visie, laten zien waarom je ergens voor bent. Het voorkomt ook dat je het aan de voorkant eens bent en elkaar in de uitwerking alsnog in de haren vliegt; bij de inrichting, of bij de vraag of er een speeltuin of een bos komt, komen die verschillen er later toch wel uit. Waardenstrijd vooraf voorkomt ruzie achteraf.” ▶

Compromissen sluiten: daar zijn we in Nederland trots op. Maar werkt het wel altijd zo goed als we denken?

“Ja en nee. Het compromis is een van de mooiste onderdelen van onze democratie, maar het heeft pas betekenis als er eerst conflict is geweest; als je publiekelijk hebt laten zien wat de verschillen zijn en daarna samen een uitweg vindt. Sla je die stap over en spreek je meteen achter gesloten deuren iets af, dan is het voor burgers geen compromis meer; dan is het een afspraak. En als partijen dat compromis dan ook nog allemaal als hún verhaal gaan brengen, wordt het een *black box*. Er is een meerderheid, maar niemand weet meer waarvoor die staat.”

Gert-Jan Segers van de ChristenUnie liet in de media geregeld optekenen dat hij ‘meloenen doorslikte’ in het derde kabinet-Rutte; concessies doen aan punten waar hij eigenlijk principieel tegen was.

“Klopt, hij liet continu zien waar het hem pijn deed. En toen er een kans was om iets aan te passen, denk aan het kinderpardon, greep hij die. Zo blijf je herkenbaar. De PvdA deed in het tweede kabinet-Rutte precies het tegenovergestelde: die verdedigde het compromis met de VVD alsof het hun eigen visie was. Daarmee verdwenen het vergezicht en de kiezers.”

Als het politieke midden zo wegglijdt en kiezers afhaken, gaan ze ergens anders heen. In Brabant hebben we gezien hoe heftig dat kan worden, met bijvoorbeeld Farmers Defence Force dat op een heel eigen manier van zich laat horen. Hoe kijk je daarnaar?

“Als het politieke midden geen inhoudelijk alternatief biedt, gaan ontevreden burgers het elders zoeken. En je ziet dan drie soorten oppositie ontstaan. De eerste zegt: jullie beweren dat er geen alternatief is, wedden dat dat wél zo is? Dat kan binnen het parlement, zoals de BBB heeft laten zien; maar het kan ook op het boerenfront en op de snelweg, zoals onder andere Farmers Defence Force. De tweede oppositie zegt: als alles beleid is, dan gaan wij dat beleid controleren. Dat zag je bijvoorbeeld bij de opkomst van NSC, van Omtzigt. En de derde is het regelrechte populisme dat zegt: er zit een stille elite die het onderling eens is, en wij komen daartegen in opstand.”

“Als het politieke midden geen inhoudelijk alternatief biedt, gaan ontevreden burgers het elders zoeken”

Hier in Brabant heeft het stikstofdossier veel losgemaakt.

Wat ging daar volgens jou mis?

“Bij herhaling werd rond stikstof gezegd dat er geen alternatief was; het moest van de Raad van State, het moest van Europa. Dan leg je de verantwoordelijkheid voor een politieke keuze buiten de politiek, en de boosheid richt zich vervolgens op die instituties. Dat is ronduit gevaarlijk. Je had ook kunnen zeggen: wij hebben ons hier ooit aan verbonden, om goede redenen, en we gaan nu kijken hoe we dat invullen.”

Maar wordt er niet juist al te veel gepolariseerd? Dat is de klacht die je van alle kanten hoort.

“Die klacht klopt niet; onze inhoudelijke oordelen over beleidsterreinen zijn niet scherper uit elkaar gaan liggen. Sterker nog, we zijn het door de tijd heen juist méér met elkaar eens geworden. Wat wél is toegenomen, is ons idee dát de polarisatie is toegenomen. En dat is gevaarlijk, want het leidt tot de oproep tot minder conflict en herstel van het midden. Dat hoorden we tien jaar geleden ook al, en precies dáár zit het probleem. Als er te weinig inhoudelijk conflict is, gaan ontevreden kiezers een alternatief zoeken. En dan krijg je die drie vormen van oppositie.”

Ten slotte: in deze verkenning kijken we naar Brabant in 2040. Wat zou je tegen een Brabantse wethouder of raadslid zeggen die hier morgen mee aan de slag wil?

“Kiezers doen echt hun best, dus ik kijk allereerst naar politici. Zorg dat je heel goed weet waarom je bij je partij bent gegaan, en wat je op lange termijn wilt bereiken. Wees daarin een pluralist: zet de ander niet weg als elitair of dom, beschouw zijn positie als legitiem. En wees het niet te snel met elkaar eens. Wonen is nu drie verkiezingen op rij topprioriteit, en toch vinden kiezers het moeilijk om te stemmen. Omdat partijen allemaal zeggen: wat mijn collega vindt, vind ik ook goed. Durf te agenderen. Ook in een raadszaal of provinciehuis begint het simpel: durf eerst te zeggen waar je het níet eens bent, voordat je naar een oplossing beweegt.”

“Wees het niet te snel met elkaar eens”

“En voor beleidsmakers: ga niet mee in het frame dat er ‘geen alternatief’ is. Natuurlijk zoek je de beste oplossing. Maar wat de beste oplossing is, hangt af van wat je belangrijk vindt. Die afweging is niet technisch, die is politiek. Politici moeten er zelf voor gaan staan, in plaats van zich te verschuilen achter de ambtenaar of de expert. Niet: dit is nu eenmaal wat er moet gebeuren. Maar: dit is wat wij willen, daarom dit voorstel. Pas dan wordt het weer politiek. En pas dan is het compromis dat volgt weer een écht compromis.” ◀

Wil je het complete gesprek horen? [Luister de podcast van BrabantKennis.](#)

Een 360-gradenblik op onze provincie

Brede welvaart in Brabant: hoe staan we ervoor?

Brede welvaart gaat verder dan een hoog BBP of lage werkloosheid. Het PON & Telos onderzocht hoe het écht gaat met Brabanders: op twaalf terreinen tegelijk, van gezondheid tot milieu, van wonen tot sociale samenhang. Het beeld dat ontstaat is rijk, genuanceerd... en soms ongemakkelijk.

Stel je voor dat je Brabant wilt begrijpen. Niet het Brabant van de beleidsstukken en innovatierapporten, maar het Brabant van de mensen die hier wonen, werken en ouder worden. Hoe gaat het eigenlijk met ze? Zijn ze gelukkig? Maken ze zich zorgen? Over wat?

Die vraag is niet eenvoudig te beantwoorden. Want wat betekent het om het goed te hebben? Een baan hebben is één ding. Maar wat als die baan je zo uitput dat je geen tijd meer hebt voor je kinderen? Wat als je inkomen prima is, maar je woning te duur, je buurt te lawaaierig en je huisarts onbereikbaar? Wat als je je veilig voelt in je eigen straat, maar je je zorgen maakt over de toestand in de wereld?

Brede welvaart is een poging om al die vragen tegelijk te stellen. Het is een raamwerk dat economische, sociale en ecologische dimensies in samenhang bekijkt, en dat niet alleen vraagt hoe het nu gaat, maar ook wat we nalaten aan de generaties na ons. Het PON & Telos past dit raamwerk al jaren toe op Brabant, langs twaalf thema's: van welbevinden en gezondheid tot milieu, wonen, mobiliteit en materiële welvaart. Samen geven ze een 360-gradenbeeld van de provincie. Wat dat beeld laat zien, is de onderlegger van dit magazine.

Wil je meer cijfers, verdieping en achtergrond: [bekijk dan online de storymap.](#)

DE 12 THEMA'S VAN BREDE WELVAART

Waar Brabant sterk staat

Het PON & Telos bracht onder meer in kaart hoe Noord-Brabant scoort ten opzichte van de andere elf provincies. Als we kijken naar materiële welvaart, dan zien we dat Brabant tweede staat; het besteedbaar inkomen is bovengemiddeld, het aantal arme huishoudens lager dan

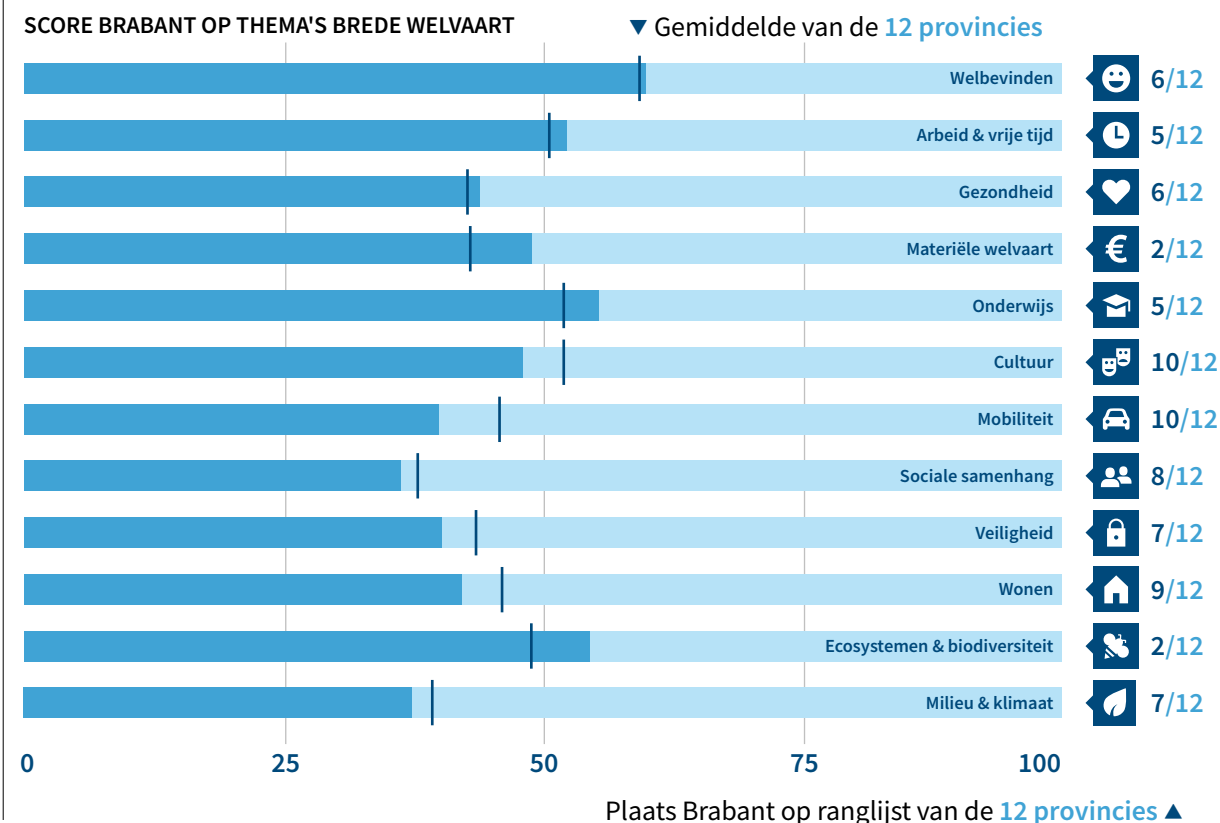
HET MERENDEEL VAN DE BRABANDERS BEOORDEELT HET EIGEN GELUKSGEVOEL MET EEN 7 OF HOGER

landelijk, en meer Brabanders dan gemiddeld in Nederland hebben een financiële buffer voor onverwachte uitgaven. De arbeidsmarkt functioneert bovendien goed: de werkloosheid is laag, de arbeidsparticipatie hoog.

En dan is er welbevinden, het best scorende thema. Het merendeel van de Brabanders, 76 procent, beoordeelt het eigen geluksgevoel met een 7 of hoger. Dat is een opmerkelijk getal in een tijd die niet altijd goed voelt. Het vertrouwen in de medemens is de afgelopen jaren zelfs gestegen, van 57 naar 66 procent.

Onderwijs en Arbeid & vrije tijd completeren de bovenste helft van de ranglijst: op beide thema's staat Noord-Brabant op plek vijf. De jeugdwerkloosheid is laag, de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt relatief goed en de verhouding tussen banen en inwoners is gunstig: in Breda, Eindhoven en 's-Hertogenbosch door hun stedelijke omvang, maar ook in plaatsen als Son en Breugel (Science Park), Veldhoven (ASML) en Waalwijk (distributiecentra). ▶

Scores lopen van 0-100 en geven aan in hoeverre de langetermijndoelen van brede welvaart worden bereikt. Hoe hoger de score, hoe beter. De scores zijn genormeerd door Het PON & Telos, waardoor provincies onderling vergelijkbaar zijn.

Waar het schuurt

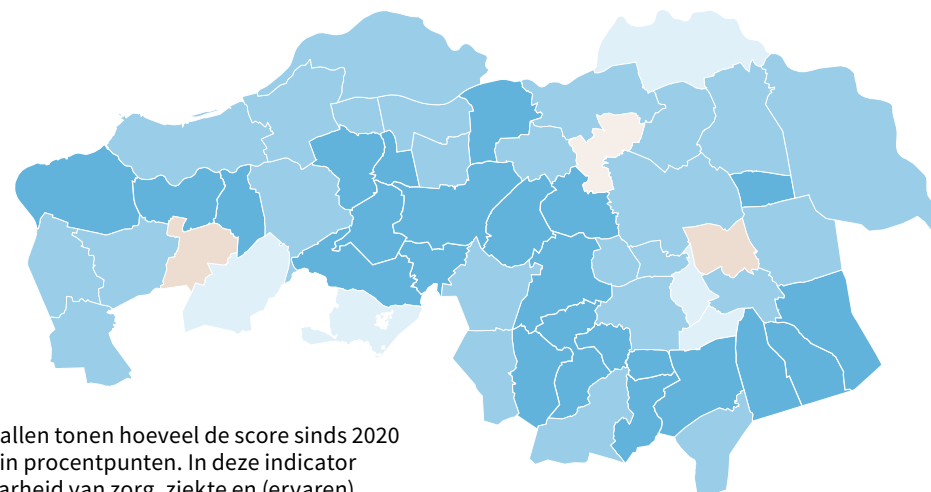
Maar: het gemiddelde verhuult meer dan het onthult. Want op een aantal terreinen gaat het beduidend minder goed, en sommige van die trends zijn zorgelijk.

Om te beginnen is er op het gebied van gezondheid een sterke afname zichtbaar: minder mensen voldoen aan de beweegnorm, de beoordeling van de eigen gezondheid daalt, en het aantal langdurig zieken neemt toe. Dat geldt voor heel Nederland, maar ook Brabant volgt de neerwaartse lijn. De mentale gezondheid staat onder druk: vier op de tien Brabanders hebben last van angst- of depressiegevoelens, terwijl de wachttijden in de GGZ oplopen tot gemiddeld veertien weken voor basiszorg en twintig weken voor specialistische hulp. En stress neemt toe, van 16 naar 19 procent van de bevolking. Het oosten van de provincie scoort hier over het algemeen beter dan het westen, en niet-stedelijke gemeenten beter dan steden. Maar de neerwaartse trend is provincie-breed.

De mentale gezondheid van Brabanders staat onder druk

ONTWIKKELING GEZONDHEID 2020 VERSUS 2025 PER GEMEENTE

- -5,0 en lager
- -2,5 - -5,0
- -0,5 - -2,5
- -0,5 - +0,5
- +0,5 - +2,5

▲ Deze ontwikkelingsgetallen tonen hoeveel de score sinds 2020 is gestegen of gedaald in procentpunten. In deze indicator wordt o.a. de bereikbaarheid van zorg, ziekte en (ervaren) gezondheid en gezonde leefstijl meegenomen.

PRECIES DE HELFT VAN DE BRABANDERS NOEMT HUISVESTING ALS DE GROOTSTE UITDAGING VOOR DE PROVINCIE

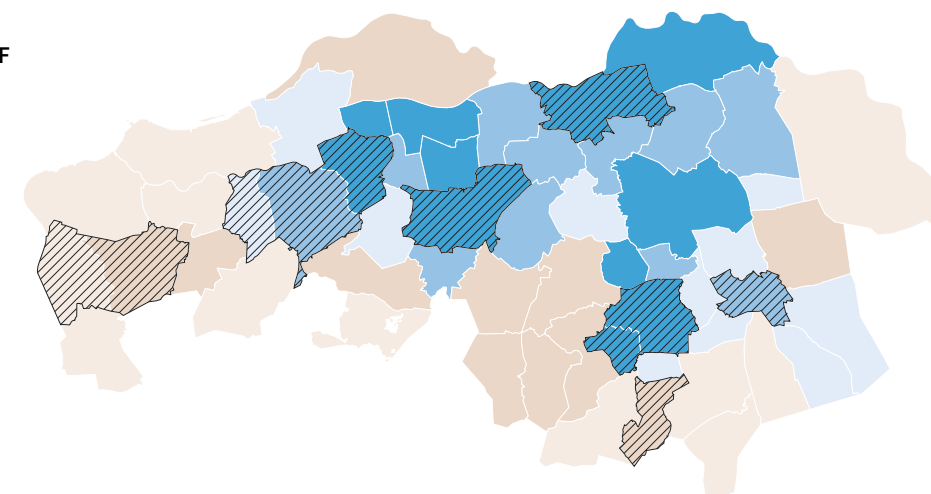
Kijken we naar het thema wonen, dan zien we een zorgwekkend beeld: Brabant bungelt op de negende plek van de twaalf provincies. Er zijn minder betaalbare koopwoningen dan landelijk gemiddeld, de huurlasten liggen hoger, en geluidhinder van verkeer en transport is een onderscheidende negatieve factor. Het is dan ook niet verrassend dat huisvesting door precies de helft van de Brabanders wordt genoemd als de grootste uitdaging voor de provincie, nu én richting 2040.

Mobiliteit is het andere pijnpunt. Brabant staat derde als het gaat om de filezwaarte, na Zuid-Holland en Utrecht. De afstand tot de dichtstbijzijnde hoofdweg en het dichtstbijzijnde treinstation is groter dan gemiddeld in Nederland. In niet-stedelijke gemeenten is dat verschil extra voelbaar. Inwoners maken zich hier zorgen over: ze verwachten dat de bereikbaarheid met het openbaar vervoer richting 2040 eerder verslechtert dan verbetert.

En dan het milieu. Alle Brabantse gemeenten overschrijden de WHO-norm voor fijnstof. De ecologische kwaliteit van het oppervlaktewater voldoet nergens aan de normen: te veel meststoffen, bestrijdingsmiddelen en PFAS. Hittestress neemt toe in vrijwel alle gemeenten, het meest in Eindhoven. Met name het zuidoosten van de provincie kampt daarnaast met wateroverlast na hevige neerslag. Dat zijn geen abstracte milieuproblemen: ze raken direct aan zaken als gezondheid en leefkwaliteit.

CONCENTRATIE FIJNSTOF PM2.5 (UG/M3)

- ▨ Stedelijke gemeenten
- Concentratie fijnstof
- 7,9-8,6
- 8,6-8,8
- 8,8-8,9
- 8,9-9,1
- 9,1-10,0

De tweedeling groeit

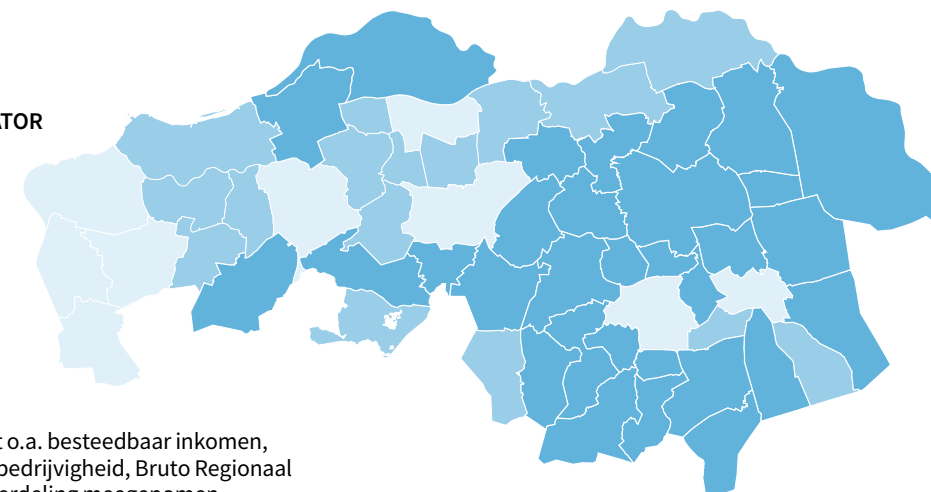
Misschien nog onrustbarender dan de absolute scores is de trend die zich aftekent in de data: de verschillen binnen Brabant worden groter. Niet alleen geografisch, maar ook tussen groepen mensen.

Geografisch is het beeld redelijk consistent. Zuidoost-Brabant, de Metropoolregio Eindhoven, scoort structureel hoger op welbevinden en materiële welvaart. Het westen van de provincie scoort lager, net als de grote steden op specifieke indicatoren. In stedelijke gemeenten wonen relatief meer huishoudens die moeite hebben met rondkomen; ze kennen een hogere inkomensongelijkheid en meer mensen in de bijstand. Niet omdat steden het slecht doen, maar omdat stedelijkheid altijd gepaard gaat met grotere contrasten. Dit patroon is het sterkst zichtbaar in Eindhoven, Helmond, Tilburg en Breda. ►

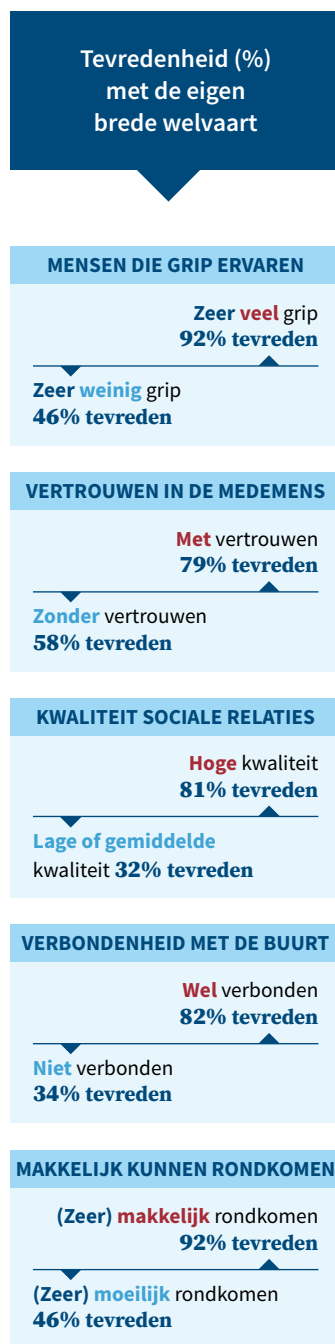
De verschillen binnen Brabant worden groter; niet alleen geografisch, maar ook tussen groepen mensen

SAMENGESTELDE INDICATOR MATERIËLE WELVAART PER GEMEENTE

- > 55 en 65
- > 45 en 55
- > 35 en 45

▲ In deze indicator wordt o.a. besteedbaar inkomen, armoede, ruimte voor bedrijvigheid, Bruto Regionaal Product en inkomensverdeling meegenomen.

De verschillen tussen groepen mensen zijn nog scherper. Het PON & Telos bracht in beeld hoe tevreden men is met de eigen brede welvaart, afhankelijk van een paar basale omstandigheden. Wie veel grip ervaart op het eigen leven, is voor 92 procent tevreden; wie weinig grip ervaart voor 46 procent. Hetzelfde patroon zien we bij inkomen: makkelijk rondkomen leidt tot 92 procent tevredenheid, moeilijk rondkomen tot 46 procent. En wie zich verbonden voelt met de buurt scoort 82 procent op tevredenheid, wie zich niet verbonden voelt 34 procent.

Dat is geen kleine nuance; in alle drie gevallen gaat het om een verschil van bijna 50 procentpunt, afhankelijk van omstandigheden die mensen vaak niet zelf hebben gekozen. Grip op het leven, voldoende inkomen, een buurt waar je je thuis voelt: het zijn voorwaarden voor brede welvaart die niet gelijk verdeeld zijn.

En die ongelijkheid neemt toe. De materiële welvaart is voor veel Brabanders gestegen, maar tegelijkertijd groeien de verschillen. Meer huishoudens met een financiële buffer, maar ook meer huishoudens die moeite hebben met rondkomen: het zijn tegenstrijdigheden die in een gemiddelde verdwijnen, maar in levens van mensen heel concreet voelbaar zijn. Die tegenstrijdigheid is het meest zichtbaar in het westen van de provincie, waar relatief meer inwoners financiële problemen ervaren, maar waar de afgelopen jaren tegelijkertijd de grootste verbeteringen zijn geboekt. Het gemiddelde stijgt, maar de afstand tussen wie meegaat en wie achterblijft groeit mee. De provincie beweegt, maar niet gelijkmatig.

TEGENSTRIJDIGHEDEN VERDWIJNEN IN GEMIDDELDEN, MAAR ZIJN IN LEVENS VAN MENSEN HEEL CONCREET VOELBAAR

Wat Brabanders zelf zeggen

Cijfers vertellen een algemeen verhaal, maar mensen geven er kleur aan. In het najaar van 2025 vroeg Het PON & Telos aan bijna 1.400 Brabanders hoe zij naar de toekomst van hun provincie kijken. En in januari 2026 gingen tachtig van hen in een online *research community* dieper op die vragen in.

Wat ze willen behouden is veelzeggend: de Brabantse cultuur, de leefbaarheid van de samenleving, de goede economische positie van de provincie. Carnaval, buurtleven, het gevoel dat je ergens bij hoort. Tegelijkertijd maken ze zich ook zorgen: over de sociale samenhang, over of Brabanders in 2040 nog oog voor elkaar hebben, over het verdwijnen van tradities. In 2025 viert 35 procent van de Brabanders jaarlijks carnaval; in 2017 was dat nog 48 procent. Dat is geen rampscenario, maar het is wel een signaal.

De uitdagingen die inwoners benoemen voor 2040 zijn concreet: betaalbare woningen, bestaanszekerheid en armoedebestrijding, bereikbaarheid en openbaar vervoer. De dingen die mensen dagelijks raken. Er zijn ook regionale accenten. Inwoners van Zuidoost-Brabant maken zich meer zorgen over huisvesting dan de rest van de provincie, wat logisch is in een regio waar de

woningmarkt het sterkst onder druk staat door economische groei. Inwoners van West-Brabant noemen criminaliteit en veiligheid vaker als uitdaging, met 39 procent tegenover een provinciaal gemiddelde van 33 procent. Inwoners van Noordoost-Brabant maken zich relatief minder zorgen over de manier van samenleven, misschien omdat die gemeenschappen nog relatief hecht zijn.

Een vertrekpunt, geen eindstation

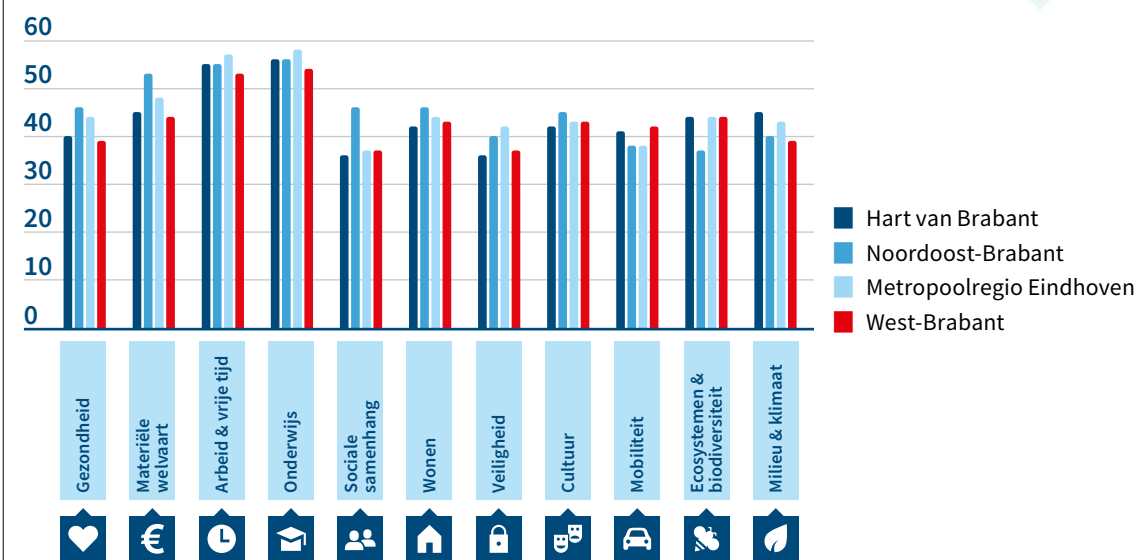
Het onderzoek van Het PON & Telos biedt een interessante momentopname; een 360-gradenbeeld van een provincie die het op veel fronten goed doet, maar die ook weet dat goed doen niet voor iedereen hetzelfde betekent.

De vier thema's in deze verkenning naar het 'Brabant van overmorgen' zijn allemaal terug te vinden in dit beeld. De druk op de ruimte zit in de milieucijfers en de wooncrisis. De veranderende samenleving schuilt in de eenzaamheid, de dalende betrokkenheid en de groeiende zorg over samenleven. De geopolitieke en economische onzekerheid zit in de arbeidsmarktspanningen en de vraag wie er profiteert van groei. En de digitalisering zit overal tegelijk, in onderwijs, in werk, in hoe mensen met elkaar in contact komen of juist niet.

Het gebruik van brede welvaart als kompas bij besluitvorming is uiteindelijk een politieke keuze. De vraag is niet alleen hoe hoog het gemiddelde is, maar hoe breed het wordt gedeeld. En of de keuzes die we nu maken, de Brabanders van 2040 een provincie nalaten die zij verdienen. ◀

Scores lopen van 0-100 en geven aan in hoeverre de langetermijndoelen van brede welvaart worden bereikt. Hoe hoger de score, hoe beter. De scores zijn genormeerd door Het PON & Telos, waardoor provincies onderling vergelijkbaar zijn.

ERVARING TEVDRENHEID BREDE WELVAART PER THEMA

▲ De regio-indelingen zijn gebaseerd op de regionale indelingen rondom de Regio Deals in Noord-Brabant en kijken hiermee af van de COROP-indeling.

Brabant in internationaal perspectief

De glimmende medaille van Brabant (en de krassen die we liever niet zien)

Als je de statistieken van de Europese Commissie mag geloven is Brabant een economisch mirakel, met een fraaie vierde plek op de ranglijst van de meest competitieve regio's in de EU. Maar: die vierde plek vertelt niet het héle verhaal. Wie dieper in de dossiers graaft, ziet een provincie die worstelt met de schaduwzijden van haar eigen succes. Terwijl de winstcijfers in de hightechsector record na record breken, kraakt het fundament van onze brede welvaart. Hoe doet Brabant het internationaal gezien?

Laten we om te beginnen even stilstaan bij die vierde plek. Van de 234 regio's in de Europese Unie staan vier Nederlandse regio's in de absolute top, waaronder Noord-Brabant. Dat Nederland als geheel zo sterk scoort is al bijzonder, maar binnen die top is de positie van Brabant om een specifieke reden opvallend: het is de enige regio zonder één dominante metropool. Utrecht, Zuid-Holland en de Amsterdamse regio bouwen deels op de klassieke voordelen van zo'n grote stad: internationale luchthavens, een concentratie van hoofdkantoren, een groot dienstenaanbod. Brabant heeft geen Schiphol, Zuidas of Rotterdamse haven.

Wat Brabant wél heeft, is een gespreid netwerk van steden en een industrieel-technologisch ecosysteem dat zijn gelijke in Europa nauwelijks kent. Onze innovatiekracht is van de buitencategorie;

DE BRABANTSE INNOVATIEKRACHT IS VAN DE BUITENCATEGORIE

Noord-Brabant hoort bij de *Innovation Leaders*, een select gezelschap van 36 Europese regio's dat minstens 27 procent boven het EU-gemiddelde scoort op innovatieprestatie (zie figuur 1). In de regio Eindhoven wordt meer dan de helft van alle Nederlandse patenten aangevraagd. De exportwaarde van Brabantse bedrijven overtreft

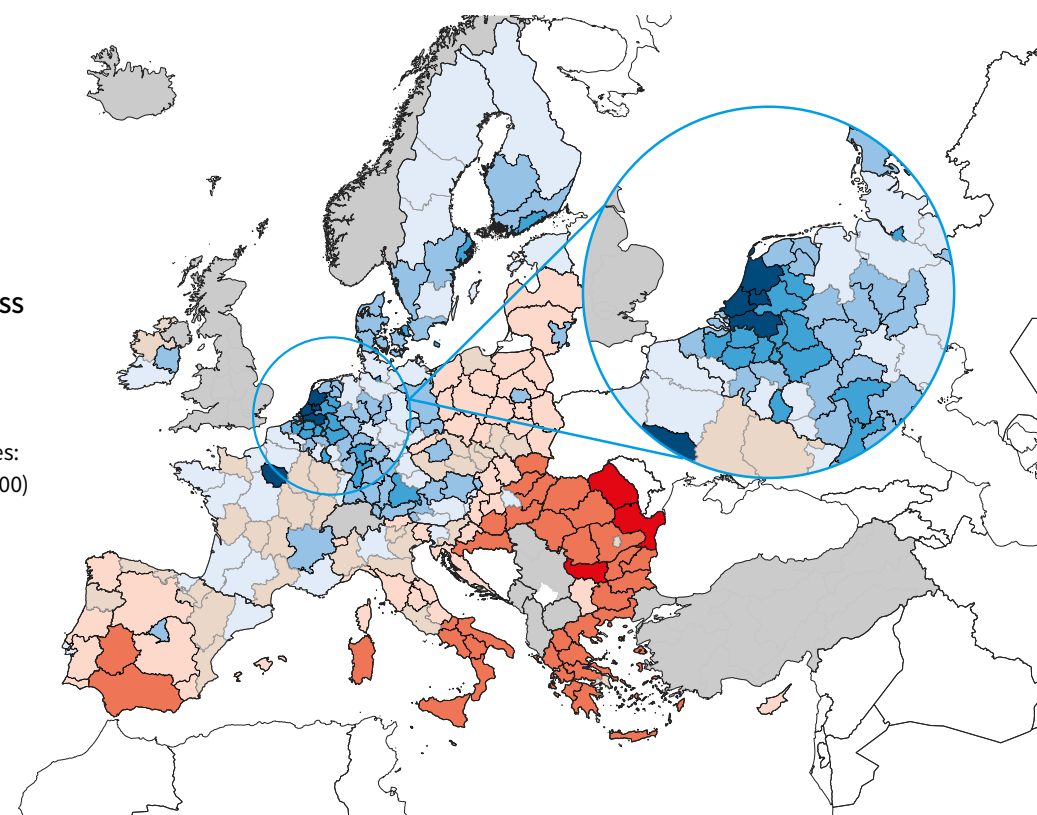
die van de Randstedelijke haven- en luchthavenregio's. En dan is er nog een getal dat misschien wel het meest zegt over de dagelijkse realiteit: de langdurige werkloosheid bedraagt 0,4 procent. Daarmee is Noord-Brabant (samen met de regio Praag) de regio met de laagste langdurige werkloosheid van de hele Europese Unie.

EU REGIONAL COMPETITIVENESS INDEX 2.0

Bron: Europese Commissie, 2022

▼ Legenda scores: Index (EU27=100)

- > 140
- > 125-140
- > 110-125
- > 100-110
- > 90-100
- > 75-90
- > 50-75
- ≤ 50
- Geen data

Concurrentievermogen van Europese regio's

▲ Voor meer informatie over berekening zie ec.europa.eu/regional_policy

Dit succes is geen toeval, maar het resultaat van decennia Brabantse koppigheid en een bewuste triple-helix-strategie: het verbond tussen Brainport Development, de TU/e, Fontys en het bedrijfsleven. RaboResearch (het kenniscentrum van Rabobank) typeert Zuidoost-Brabant dan ook als een 'zeldzame combinatie': hoge arbeidsproductiviteit én hoge brede welvaart, rechts bovenin het kwadrant waar iedere regio wil staan. ►

De mythe van de eenheid

Rijd echter de A2 af naar het noorden, of neem de A58 richting het westen, en je ziet het beeld kantelen. De Europese toppositie van Noord-Brabant is in de praktijk vooral het feestje van de regio

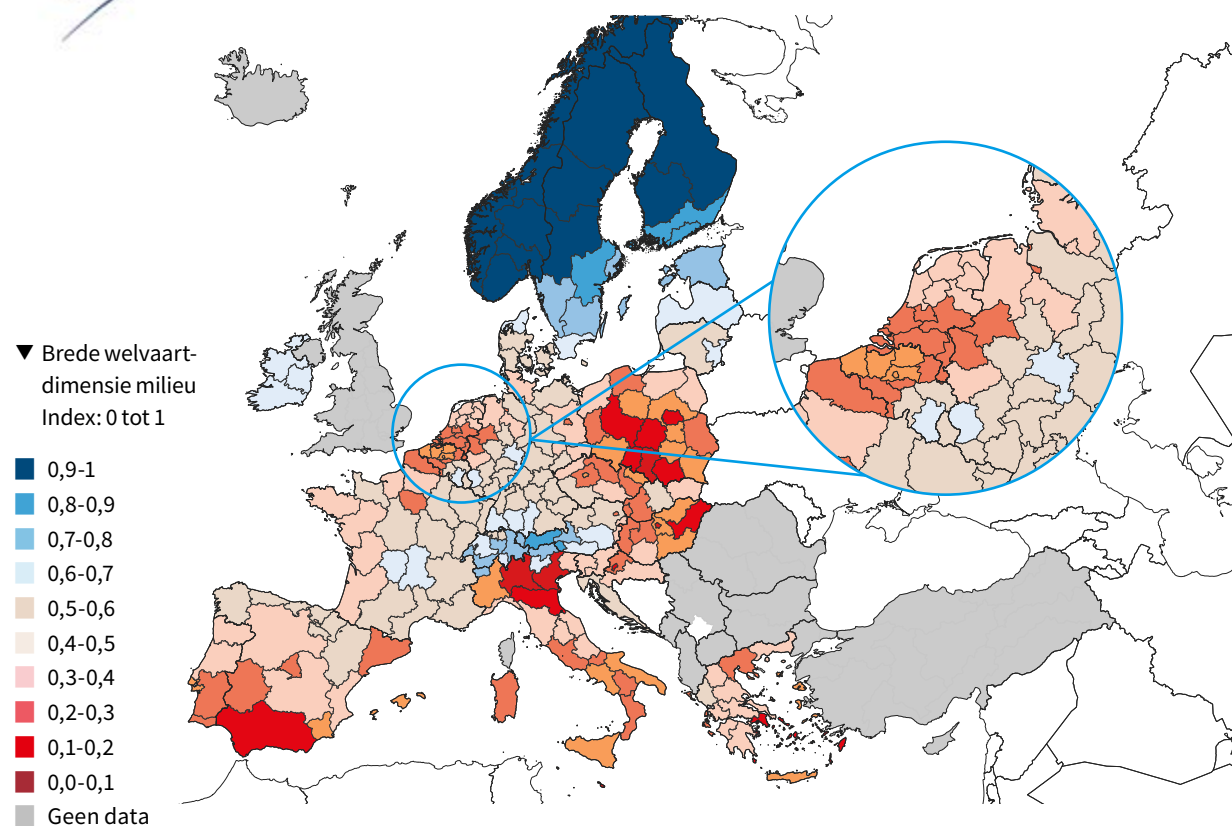
RIJD NAAR HET NOORDEN OF HET WESTEN EN JE ZIET HET BEELD KANTELEN

Eindhoven. Brabant is geen eenheid. Het zijn minstens twee werelden. Rondom de kennisintensieve kern van Brainport bestaat een groot segment van minder zekere arbeid: in de logistiek, de productie, de zorg. Brabant is een van de belangrijkste logistieke draaischijven van Noordwest-Europa, en dat succes drijft op een peloton flexwerkers dat minder profiteert van de welvaart die de gemiddelden zo mooi laat glimmen. RaboResearch maakt expliciet dat baanzekerheid en persoonlijke

ontwikkeling de domeinen zijn waar mensen in Brabant het meest van elkaar verschillen, en waar ongelijkheid het hardst toeslaat. Terwijl de cijfers in Brussel glimmen, vertellen ze onder de streep slechts het halve verhaal.

MILIEUSCORE BREDE WELVAART

Bron: RaboResearch, 2025

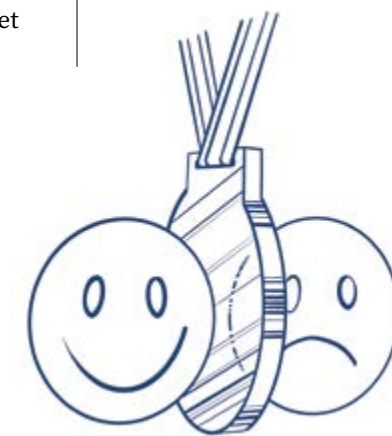

De prijs van de voorsprong

Als we onszelf spiegelen aan de echte Europese top, zoals Centraal-Zwitserland en de best presterende Noorse regio's, dan zien we waar het gat valt. Die regio's halen een score van 0,75 op brede welvaart, waar Noord-Brabant op 0,62 blijft steken. Dat verschil laat zich met name zien op drie domeinen waar we de rekening van ons succes gepresenteerd krijgen. Het milieu is daarbij de meest stelselmatige zwakte, in vrijwel alle internationale vergelijkingen. Of je nu kijkt naar luchtverontreiniging, stikstof of biodiversiteit: de intensieve landbouw, de industriële activiteit en de dichte infrastructuur zorgen in Noord-Brabant voor hogere emissieniveaus dan in de Europese topregio's. Regio's als Uppsala in Zweden laten zien dat economische kracht niet ten koste hoeft te gaan van een gezonde leefomgeving. Bij ons is dat vooralsnog wel het geval, en de stikstofcrisis maakt duidelijk hoe diep die spanning zit. Milieu is allang geen zuiver ecologisch vraagstuk meer; het is een vestigingsfactor, een gezondheidsthema en een signaal over hoe een regio omgaat met de belangen van toekomstige bewoners.

Het milieu is de meest zichtbare prijs die we betalen voor onze groei. Maar de Brabantse medaille heeft nog een keerzijde die minder met ecologie en meer met sociale stabiliteit te maken heeft: de kwetsbaarheid op de arbeidsmarkt. Nederland kent relatief veel flexibele arbeidscontracten, en ook in Brabant is de arbeidsmarkt duidelijk tweeledig. Neem de logistieke sector, een van de grootste werkgevers van de provincie. Juist de centrale ligging die Brabant zo aantrekkelijk maakt als vestigingslocatie, heeft geleid tot een concentratie van distributiecentra langs de A2, A58 en A67. Die draaien grotendeels op onzekere nuluren- en uitzendcontracten, met beperkte inkomenszekerheid en weinig perspectief op ontwikkeling. Meer baanzekerheid vraagt om concrete afspraken: vaste contracten als norm in plaats van uitzondering, serieuze inzet op scholing en doorgroeimogelijkheden, en duidelijkheid over de rol van grote opdrachtgevers in de arbeidsvoorwaarden van de mensen die voor hen werken. Dat vereist een ander, maar noodzakelijk gesprek met juist die sectoren die Brabant nu zo aantrekkelijk maken. ▶

MILIEU IS ALLANG GEEN ZUIVER ECOLOGISCH VRAAGSTUK MEER, MAAR EEN SIGNAAL OVER HOE EEN REGIO OMGAAT MET DE BELANGEN VAN TOEKOMSTIGE BEWONERS

DE BRABANTSE AMBITIES BEGINNEN NIET OP DE HIGH TECH CAMPUS, MAAR IN DE KLAS

Uit de analyse van RaboResearch komt nog een zorgwekkend signaal voor de langere termijn: de dimensie 'persoonlijke ontwikkeling' staat onder druk en kan daarmee de brede welvaart in Brabant op termijn verzwakken. Waar deze dimensie vroeger positief bijdroeg, is die bijdrage sinds 2018 steeds vaker negatief. Een belangrijke oorzaak zijn de dalende PISA-scores van Nederlandse scholieren, één van de indicatoren waarop deze dimensie wordt beoordeeld. Het *European Innovation Scoreboard* bevestigt ondertussen de tekorten aan geschoold personeel in engineering en ICT. Voor de innovatieketen

van Brainport (die afhankelijk is van een continue instroom van technisch talent) is dat een serieus risico. De basis in het primair en voortgezet onderwijs staat immers onder druk. Steden als Zürich, Helsinki en Kopenhagen laten zien dat een sterke innovatiepositie hand in hand gaat met stevige publieke investeringen in onderwijs, van

basisschool tot universiteit. De Brabantse ambities beginnen dan ook niet op de High Tech Campus, maar in de klas: op een basisschool in Goirle, een vmbo in Bergen op Zoom, een techniekles in Helmond.

Wat de spiegel laat zien

Kijk naar regio's als Uppsala of het Berner Oberland en je ziet dat het dus wél samen kan gaan: economische kracht, een prettige leefomgeving én een stevige sociale basis. Niet omdat daar minder ambitie is, maar omdat de volgorde anders ligt: éérfst investeren in wat een regio draagt, daarna pas oogsten.

DE AFSTAND VAN BRABANT TOT DE EUROPESE TOP ZIT NIET IN DE ECONOMIE ZELF, MAAR IN WAT WE MET DIE ECONOMISCHE KRACHT DOEN

Dat schuurt met hoe we hier gewend zijn te kijken. Wat echt telt op de lange termijn, telt vaak niet mee in het hier en nu. Schone lucht past niet in een businesscase. Zeker werk in een distributiecentrum zie je niet terug in innovatiecijfers. En een goede basisschool in Helvoirt rendeert pas als de kinderen die er nu zitten volwassen zijn. Toch wordt het verschil precies dáár gemaakt. De afstand van Noord-Brabant tot de Europese top zit niet in de economie zelf, maar in wat we met die economische kracht doen. Wie ervan profiteert, en wie niet.

Oog voor de rafelranden

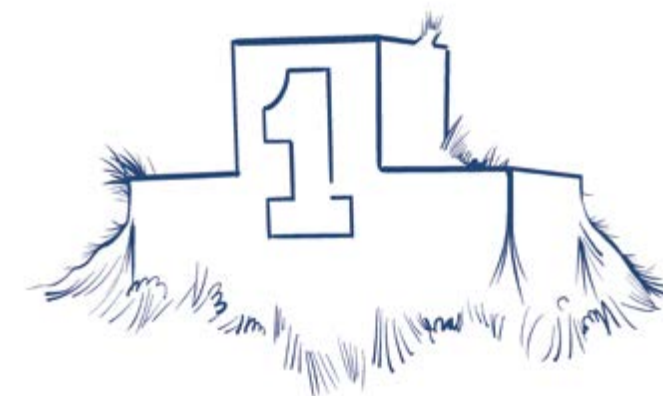
Welke topositie willen we? Die vraag laten de ranglijsten open. Misschien moeten ze dat ook wel. Want wat is een topositie eigenlijk waard, en voor wie is die bedoeld?

Kijk je alleen naar concurrentiekracht, dan kom je tot andere keuzes dan wanneer je brede welvaart als uitgangspunt neemt. Soms valt dat samen – dat zien we rond Brainport –, maar vaak ook niet. Schonere lucht op de ene plek betekent vaak dat op een andere plek minder kan. Meer zekerheid voor mensen in de logistiek betekent dat iemand anders iets moet inleveren. En goed onderwijs, zeker in het begin, levert vooral later iets op. Dat zijn geen rekensommen die je even oplost. Het gaat over wat je belangrijk vindt, en wie daarin voorop mag lopen.

AMBITIE DIE NIET BREED WORDT GEDRAGEN, HOUDT HET ZELDEN LANG VOL

Brabant denkt graag vanuit zijn sterkste plek, de Brainport-regio. Maar als de rest van de provincie daar vooral omheen hangt, ontstaat er langzaam frictie.

Niet meteen zichtbaar, wel voelbaar. Ambitie die niet breed wordt gedragen, houdt het zelden lang vol. Misschien zit daar wel de échte opgave; niet nóg beter worden in wat al goed gaat, maar scherper kijken naar wat buiten beeld blijft. Naar wie níet automatisch meekomt. Naar wie het verhaal van groei wel meekrijgt, maar het niet echt terugziet in het eigen leven. Brabant heeft alles in huis om in 2040 bovenaan mee te draaien, maar alleen als we óók durven te kijken naar de rafelranden van dat succes. ◀

Meer weten?

Lees dan een van deze rapporten of onderzoek:

- ▶ [OECD Regional Wellbeing Database](#)
OECD
- ▶ [Brede welvaart in Europa: Nederlandse regio's boven in de middenmoot](#)
Rabobank (2025)
- ▶ [EU Regional Competitiveness Index](#)
Europese commissie (2022)
- ▶ [European innovation scoreboard](#)
Europese commissie (2025)
- ▶ [EU Social Progress Index 2.0 - 2024 edition](#)
Europese commissie (2024)
- ▶ [European Quality of Government Index](#)
Universiteit van Gothenburg, Europese commissie (2024)
- ▶ [Regions in Europe - 2025 edition](#)
Europese commissie (2025)
- ▶ [OECD Regions and Cities Atlas](#)
OECD

DRUK OP DE RUIMTE

Brabant en de strijd om de vierkante meter

Het is druk in Brabant. Woningbouw, logistiek, landbouw, natuur en defensie concurreren om dezelfde hectares. Tegelijkertijd staan de ecologische systemen waarop al die functies steunen meetbaar onder druk. Kiezen is onvermijdelijk.

De vraag is wie dat doet, en wanneer.

In 2009 stelde een internationaal team van wetenschappers onder leiding van Johan Rockström dat de aarde negen biofysische grenzen kent waarbinnen menselijke activiteit zich veilig kan bewegen. Worden die overschreden, dan nemen de risico's op onomkeerbare schade sterk toe. Inmiddels zijn er zes van de negen overschreden, waaronder klimaatverandering, biodiversiteitsverlies en de verstoring van de stikstofkringloop. Dit model van planetaire grenzen is geen pleidooi voor minder groei, maar een empirische vaststelling: schone lucht, zoet water en vruchtbare bodem zijn geen luxegoederen, maar productiefactoren waarvan de economie afhankelijk is. Het RIVM vertaalde dit naar de Nederlandse context: drie van die zes grenzen zijn in Brabant direct zichtbaar, met effecten op vergunningverlening, gewasopbrengsten, waterbeschikbaarheid en gezondheid.

DRIE VAN DE ZES OVERSCHREDEN PLANETAIRE GRENZEN ZIJN IN BRABANT DIRECT ZICHTBAAR

Bestaande beleidsinstrumenten beoordelen ruimtelijke claims doorgaans per sector en per project. Het planetaire-grenzenraamwerk biedt iets wat die instrumenten missen: een geïntegreerd beeld van de cumulatieve belasting. Het maakt zichtbaar dat niet de individuele stal, de individuele woonwijk of het individuele distributieterrain het probleem vormt, maar de stapeling van al die claims in dezelfde fysieke ruimte.

Fijne leefomgeving

Die cumulatieve druk raakt nergens zo direct aan de dagelijkse beleving als bij de vraag waar mensen wonen en hoe die woonomgeving eruitziet. Brabant wil bouwen, en dat is begrijpelijk: een betaalbare woning in een prettige omgeving is een sterke voorspeller van ervaren brede welvaart. Maar bouwen is allang niet meer alleen een kwestie van grond vrijmaken en stenen stapelen; de vraag is waar je bouwt en wat je daarmee opgeeft. Een wijk op landbouwgrond, een bedrijventerrein dat het laatste groen opslokt, een

nieuwbouwproject dat het elektriciteitsnet overbelast: elke keuze heeft een prijs die niet altijd zichtbaar is in de projectbegroting.

Daarbij gaat het ook om wat moeilijker te meten valt. Een groene omgeving, rust, de nabijheid van natuur: inwoners van Brabant willen in 2040 liever kleiner wonen, maar wel dichtbij groen. Die zachte waarden, de dingen die een plek een fijne plek maken, zijn precies de dingen die als eerste sneuvelen als de druk op de ruimte toeneemt. De vraag is hoe je ze beschermt in een afwegingsproces dat stuurt op aantallen, normen en deadlines.

Hittestress

Waar die zachte waarden verdwijnen, worden de gevolgen soms ook fysiek meetbaar. De zomers van 2018, 2019 en 2022 waren in Brabant niet alleen voelbaar warm, ze waren ook zichtbaar: in uitgedroogde veenbodems, lege kanalen en oververhitte stadswijken zonder schaduw. In Tilburg en Eindhoven steeg de gevoelstemperatuur tot boven de 45 graden Celsius in versteende wijken met weinig groen en water. Dat is geen toeval: Noord-Brabant heeft meer hittestress dan het Nederlandse gemiddelde, en Eindhoven scoort het hoogst van alle Brabantse gemeenten. Het Wilhelminakanaal stond op het laagste peil in decennia; in de Peel droogden veenbodems verder uit, met verhoogde brandrisico's als gevolg.

EXTREME NEERSLAG OVERVRAAGT RIOLERINGSSYSTEMEN DIE ZIJN ONTWORPEN VOOR EEN KLIMAAT DAT NIET MEER BESTAAT

Hittestress is niet de enige manifestatie van een klimaat op hol. Het patroon van extreme neerslag overvraagt rioleringsystemen die zijn ontworpen voor een klimaat dat niet meer bestaat. Noord-Brabant staat op de vierde plek van provincies met het hoogste risico op wateroverlast na hevige neerslag. En dan is er de luchtkwaliteit: na Utrecht heeft Noord-Brabant de hoogste fijnstofconcentraties van alle provincies.

Water, lucht en bodem kunnen niet langer worden gezien als neutrale ondergrond waarop functies worden gestapeld; ze zijn zelf weer ordenende principes geworden.

De stikstofknoop en het verlies van biodiversiteit

Geen thema illustreert de ruimtelijke paradox van Brabant zo scherp als stikstof. De provincie herbergt zowel een van de hoogste dichtheden van intensieve veehouderij van Europa als een aanzienlijk aandeel van de meest kwetsbare Natura 2000-gebieden van Nederland. De Peel, de Loonse en Drunense Duinen: stuk voor stuk habitattypen die extreem gevoelig zijn voor stikstofdepositie, omgeven door landbouwgebieden die de grootste bronnen van ammoniakuitstoot zijn.

De uitspraak van de Raad van State in 2019 heeft dit ruimtelijke spanningsveld juridisch gemaakt. Maar het stikstofprobleem is in de eerste plaats een symptoom van een dieper structureel probleem: de fysieke ruimte van Brabant is te klein geworden om alle activiteiten die er plaatsvinden ecologisch te ondersteunen.

De waterkwaliteit vertelt een vergelijkbaar verhaal. Het Brabantse oppervlaktewater voldoet vrijwel nergens aan de normen voor chemische en ecologische kwaliteit. Grondwater en oppervlaktewater bevatten te veel meststoffen, bestrijdingsmiddelen en PFAS. De Kaderrichtlijn Water schrijft ondertussen voor dat alle Europese oppervlaktewateren uiterlijk in 2027 een goede toestand moeten bereiken. Die deadline is definitief, wat het voor Brabant een urgent en politiek gevoelig vraagstuk maakt.

BRABANT TREKT MEER MENSEN EN BEDRIJVEN AAN DAN OOI, TERWIJL ECOLOGISCHE SYSTEMEN KREUNEN ONDER DE DRUK

Nieuwe claims op dezelfde ruimte

Terwijl de ecologische systemen kreunen onder de druk, trekt Brabant meer mensen en bedrijven aan dan ooit. De woningvraag in de regio Eindhoven overtreft het aanbod ruimschoots. Tegelijkertijd is Brabant een van de belangrijkste logistieke draaischijven van Noordwest-Europa. De corridors langs de A2, A58 en A67 trekken distributiecentra aan als een magneet. Logistieke bedrijventerreinen zijn ruimte-intensief, genereren veel verkeer en concurreren direct met woningbouw, natuur en landbouw om dezelfde schaarse hectares. Maar de concurrentie speelt niet alleen op de grond. Ook het stroomnet

raakt overbelast: nieuwe bedrijven en woningen staan in de rij voor een aansluiting, terwijl de aanleg van duurzame energiebronnen als windmolens en zonnepanelen op zijn beurt ook weer ruimte opeist. En dan is er defensie. Na de Russische invasie van Oekraïne en de recente geopolitieke ontwikkelingen heeft Nederland besloten de defensie-uitgaven substantieel te verhogen, met directe gevolgen voor de fysieke voetafdruk van het leger. Brabant is een centrale provincie als het gaat om defensie, met hotspots als Eindhoven Airport en de vliegbases in Gilze-Rijen, Volkel en Woensdrecht. Defensieterrains zijn niet op dezelfde manier onderhandelbaar als landbouwgrond of bedrijventerreinen. Het is als een puzzel van duizend stukjes die je al niet gelegd krijgt, en iemand legt er honderd stukjes bij die andere moeten vervangen.

Overmorgen begint met eerlijkheid over vandaag

De ruimtelijke druk op Brabant is niet het resultaat van één slechte beslissing. Het is het cumulatieve effect van decennia van sectoraal beleid waarbij elke claim op zichzelf verdedigbaar was, maar de optelsom niet meer past op het beschikbare grondoppervlak.

DE RUIMTELIJKE DRUK OP BRABANT IS GEEN KWESTIE VAN ÉÉN SLECHTE BESLISSING

Brabant beschikt over de kennis, de data en de bestuurlijke capaciteit om geïnformeerde keuzes te maken. De Staat van Brabant, de KRW-rapportages van de waterschappen, de stikstofmonitoring van het RIVM: aan informatie geen gebrek. Wat de komende jaren bepalend zal zijn, is de bereidheid om die informatie ook daadwerkelijk leidend te laten zijn, ook als dat betekent dat niet alle ambities gelijktijdig kunnen worden gerealiseerd. Niet elke functie kan overal. Dat is geen nederlaag, maar het begin van een eerlijk gesprek. ◀

Meer weten?

Lees dan een van deze rapporten of bekijk de storymap van 'Brabant van Overmorgen':

- ▶ **Staat van Brabant**
[Provincie Noord-Brabant](#)
- ▶ **Compendium van de Leefomgeving**
[CBS, PBL, RIVM, WUR](#)
- ▶ **Met recht balanceren**
[RLI \(2024\)](#)
- ▶ **Paper Planetaire grenzen**
[CBS, RIVM \(2025\)](#)
- ▶ **Land van Schaarste en Overvloed**
[BrabantKennis](#)

Het Waterkabinet maakt tegenstellingen zichtbaar én bespreekbaar

Wie spreekt er namens het water?

Door klimaatverandering moet Brabant de komende decennia miljoenen kubieke meters extra water een plek geven. Maar de ruimte is schaars en iedereen die meepraat doet dat vanuit een ander belang. Met het Waterkabinet, een *serious game* die Studio Inscape ontwikkelde in opdracht van de provincie Noord-Brabant en het programma Hoogwater Aanpak Brabant Oost (Howabo), komen boeren, bestuurders, bevers en maïsplanten samen aan dezelfde tafel, om vanuit een ander perspectief te leren kijken.

Om alle ambities van Brabant naast elkaar een plek te geven, zijn gerichte keuzes nodig. Woningen, landbouw, natuur, energie, recreatie, en daar bovenop water dat al die functies moet bedienen en tegelijkertijd ergens heen moet bij een hoosbui: het past niet, en dus zal er gekozen moeten worden.

Complexe puzzel

Dat kiezen gaat moeizaam. Iedere partij die meedenkt over de wateropgave in het stroomgebied van de Aa en de Dommel heeft begrijpelijkerwijs zo zijn eigen belangen, schetst Zoë Verdiesen, omgevingsmanager bij Waterschap Aa en Maas en al jaren betrokken bij Howabo, het programma Hoogwater Aanpak Brabant-Oost. “Gemeenten willen ruimte voor woningbouw. De ZLTO wil dat agrariërs hun bedrijfsvoering kunnen voortzetten. Natuurorganisaties maken zich zorgen over ecologische waarden en biodiversiteit. Rijkswaterstaat probeert vooral te voorkomen dat de afvoer van water in het ene gebied zorgt voor wateroverlast elders. En op bestuurlijk niveau gaat het over wie betaalt en hoe al die opgaven zich tot elkaar verhouden. Het is, kortom, een behoorlijk complexe puzzel.”

Maartje Thijssen, strategisch beleidsmedewerker hoogwaterveiligheid bij de provincie Noord-Brabant, omschrijft het stroomgebied zoals het eigenlijk zou moeten werken: als één familie. “Maar in de praktijk leeft die familie niet vanzelf in harmonie. Water stroomt van de hoge zandgronden bij Eindhoven richting 's-Hertogenbosch, dat alle regen uit Oost-Brabant over zich heen krijgt. De wethouder daar dringt er keer op keer op aan dat hoger gelegen gemeenten ook water moeten vasthouden. Alleen: die bovenstroomse gemeenten worstelen op hun beurt ook weer met hun eigen ruimtegebrek. Water vasthouden kost land, en dat land is ook nodig voor landbouw, woningbouw en natuur.”

Stap uit je frame

In precies deze impasse ontstond *serious game* het Waterkabinet. Het is een grote ronde tafel die in vier delen uit elkaar geschoven kan worden, met daarop het stroomgebied van de Aa en de Dommel. Acht tot zestien deelnemers krijgen elk een rol; je bent boer, dorpsbewoner of Rijkswaterstaat, maar je kunt evengoed een wilde bij, een wilg of een maïsplant zijn. Niet om natuurgetrouw een soort te verbeelden, wel om voor een middag uit je gewone frame te stappen.

In meerdere onderhandelrondes maakt elke groep keuzes over zijn deel van het stroomgebied, schetst Zoë. “Komt er woningbouw of natuur? Wordt het water vastgehouden, tijdelijk geborgen, laten we het peil stijgen of voeren we het af richting de Maas? Pas wanneer de tafeldelen weer tegen elkaar aangeschoven worden, wordt zichtbaar wat de optelsom betekent én of 's-Hertogenbosch droge voeten houdt.”

“De ruimte om anders te denken is groter dan we vaak aannemen”

In de eerste ronde lukt dat laatste vrijwel nooit. Maar daar gaat het ook niet om, benadrukt Maartje. “Het Waterkabinet maakt tegenstellingen zichtbaar én bespreekbaar. Stemmen die in beleidsoverleg nauwelijks gehoord worden, krijgen aan deze tafel gewicht.”

De scheiding tussen óf waterberging óf woningbouw óf landbouw blijkt daarbij vaak minder vanzelfsprekend dan gedacht, merkt Maartje. “Alleen maar water vasthouden zit niet eens tussen de keuzes. Het gaat juist om combineren, om manieren vinden waarop een gebied meerdere dingen tegelijk kan doen.” Tegelijkertijd laat het spel óók zien dat combineren geen toverwoord is, benadrukt Maartje. “Vaak past gewoon niet alles op dezelfde plek en moet er iets wijken. Dan is het een kwestie van gerichte keuzes maken.” Durf vooral te kijken vanuit een ander perspectief dan dat van jezelf, benadrukt Zoë. “Er kan best veel als je elkaar opzoekt en verbindingen legt.”

Elk stem stelt

Misschien is dat wel de belangrijkste les van het Waterkabinet: de fysieke ruimte is weliswaar schaars, maar de ruimte om anders te denken is groter dan we vaak aannemen. 's-Hertogenbosch blijft niet droog door aan één knop te draaien, maar door te erkennen dat elke stem in het stroomgebied meetelt. Wie dat zelf wil ervaren, kan bij het Waterkabinet aanschuiven: de installatie heeft een vaste plek gekregen in Broedplaats Bossche School in Rosmalen. Maartje: “Kom vooral een keer langs! Dan voel je pas echt hoe ingewikkeld én hoe bevrijdend het is om niet meer alleen vanuit je eigen stoel te kijken.” ◀

Maartje Thijssen
(1974)

Strategisch beleidsmedewerker, programma Water en Bodem bij provincie Noord-Brabant

Wat is jouw link met Brabant?

Geboren in Midden-, opgegroeid in Oost- en nu wonend in West-Brabant.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Bij moeilijke keuzes zoek ik samen met anderen een redeneerlijn die recht doet aan de belangen. Dat gesprek is vaak belangrijker dan de uitkomst.

Zoë Verdiesen
(1993)

Senior projectleider en omgevingsmanager bij waterschap Aa en Maas

Wat is jouw link met Brabant?

Ik heb Brabantse roots; mijn familie komt uit Brabant. Hoewel ik er niet geboren of getogen ben, voel ik me er dus toch altijd thuis.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Door mensen op te zoeken. Juist als het moeilijk wordt, is het belangrijk om verschillende perspectieven mee te wegen en samen te kiezen.

Katja Nagelkerke
(1990)

Adviseur-onderzoeker
bij Het PON & Telos

Wat is jouw link met Brabant?

Ik voel me een échte Brabantse; in praten, wonen, eten en gezelligheid.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Na veel gesprekken, rationeel nadenken en twijfelen, maak ik uiteindelijk de keuze die het beste voelt.

Joks Janssen
(1975)

Senior onderzoeker bij Het PON & Telos en (parttime) Professor of Practice 'Brede Welvaart in de Regio' aan Tilburg University

Wat is jouw link met Brabant?

Geboren en getogen in Brabant en inmiddels trotse (import-) Tilburger.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Na enige incubatietijd, als ik voldoende heb 'gekauwd' op een vraagstuk. Daarbij laat ik ook mijn gevoel spreken.

Katja Nagelkerke en Joks Janssen

De nieuwe ruimtelijke ordening: van rationeel naar relationeel

Wanneer de grote maatschappelijke opgaven van deze tijd - wonen, natuur, energie, defensie en landbouw - concreet worden, belanden we onvermijdelijk in het ruimtelijk domein. Daar domineren kaarten, modellen en rekensommen; de taal van de ratio, gevormd door een lange planologische traditie. Die traditie draaide om efficiënt inrichten. In de stad én op het platteland. Zeker tijdens de wederopbouw, na de Tweede Wereldoorlog, toen er nog ruimte was om uit te breiden op lege weilanden. Functies als wonen, landbouw en natuur werden gescheiden, geordend en geoptimaliseerd. De Brabantse ruimte zoals we die kennen, is het resultaat van die doelgerichte aanpak: schaalvergroting in de landbouw, groei van dorpen en steden, maximale benutting van de grond.

“In het slim vervlechten van mens en plek ontstaat het Brabant van overmorgen”

Maar deze benadering loopt tegen haar grenzen aan. De ruimte is schaars, vrijwel overal bestemd en steeds duurder. En de opgaven van vandaag laten zich niet meer netjes scheiden. Klimaat, water, biodiversiteit, energie en leefbaarheid grijpen in elkaar. Wie blijft focussen op enkelvoudige functies, vergroot de druk in plaats van die te verlichten. De ‘wederopbouw’ waar Brabant nu voor staat, vraagt om een fundamenteel andere benadering:

niet het verder optimaliseren van functies, maar het herordenen van hun onderlinge samenhang.

Dat betekent multifunctioneel ruimtegebruik: landbouw die ook bijdraagt aan natuur en waterbeheer, energieleverende wijken, wonen in voormalige kerkgebouwen en werken in woonlandschappen. Om dat mogelijk te maken, is de nodige creativiteit van planners vereist. Maar dat niet alleen. Ruimtelijk ‘indikken’ vraagt om sociaal ‘herschikken’. De fysieke herordering van de ruimte vraagt om een andere manier van organiseren. Dat begint met het besef dat ruimte maken - meer dan ooit - ook een sociale opgave is.

Wie als planoloog alleen schuift met functies op de kaart, mist wat eronder ligt: een web van sociale relaties, verlangens en dromen. Het draait om verbinding tussen mensen en hun leefomgeving, tussen functies en betekenissen. Ruimtelijk ordenen verschuift daarmee van een rationele naar een relationele activiteit. In dat samenspel, in het slim vervlechten van mens en plek, ontstaat het Brabant van overmorgen. ◀

Martin Schulz (NSOB) over conflict en consensus in het landelijk gebied

Het ‘stille midden’ bestaat niet

In Nederland lossen we problemen op door het met elkaar eens te worden. We polderen, zoeken naar overeenkomsten, doen water bij de wijn. Maar wat als de verschillen te groot worden om nog te overbruggen? In het landelijk gebied botsen landbouw, natuur en water op een manier die zich niet meer eenvoudig laat gladstrijken. Martin Schulz, directeur van de denktank van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB), trok met een team onder meer de Peel in op zoek naar het zogenaamde ‘stille midden’. Wat hij vond was allesbehalve stil. “De grootste verrassing was dat vrijwel iedereen de overheid zélf als tegenpool ziet.”

Martin Schulz
(1980)

Directeur Denktank bij
Nederlandse School voor
Openbaar Bestuur (NSOB)

Wat is jouw link met Brabant?

Geboren in 's-Hertogenbosch en getogen in Rosmalen, hartstochtelijk meezinger van Guus Meeuwis' Brabant, en voormalig PSV-fan (sinds ik in Utrecht woon en vind dat ik de lokale club moet aanmoedigen).

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Beslissingen die het hart betreffen neem ik met mijn hoofd en beslissingen die het hoofd betreffen neem ik met mijn hart.

Er loopt een weg door de Peel die in de volksmond 'Ammonia Avenue' wordt genoemd. Aan weerszijden staan zóveel boerenbedrijven dat de onderzoekers die er langsreden stopten met tellen. Het is een van de beelden die Martin Schulz bijbleef toen hij met zijn team het landelijk gebied introk, op zoek naar iets wat misschien niet eens bestaat.

Martin onderzoekt hoe de overheid zich verhoudt tot de samenleving, in het bijzonder waar het schuurt. En in het landelijk gebied schuurt het. Landbouw, natuur, water, bodem, ruimte voor woningen: alles komt er samen, alles concurreert. Martin: "Niet alles wat we willen kan tegelijkertijd altijd overal. Dat klinkt als een open deur, maar de consequentie is verstrekkend. Want als niet alles kan, dan moet er gekozen worden. En kiezen betekent doorgaans dat iemand 'verliest'."

"Zelf ben ik in hart en nieren een consensusdenker, maar je ziet óók dat dat model begint te kraken"

Daar zit precies het probleem. Nederland heeft een diepe traditie van consensus. We zoeken naar wat ons bindt, doen water bij de wijn, polderen tot er een akkoord ligt waar iedereen mee kan leven. Dat heeft ons veel gebracht, benadrukt Martin. "Zelf ben ik in hart en nieren een consensusdenker. Maar je ziet óók dat dat model begint te kraken, juist op de plekken waar de verschillen te groot worden. In de Peel, waar kwetsbare natuur op meters afstand van intensieve veehouderij ligt. In gebiedsprocessen waar boeren en natuurbeschermers aan tafel zitten met een overheid die zegt boven de partijen te staan. Aan keukentafels waar ambtenaren tegenover mensen zitten die beleid moeten ondergaan dat ze niet willen."

Het stille midden

Voor het onderzoek *Verhalen(d) verknopen* trokken Martin en zijn collega's naar Radewijk in Overijssel, naar de Gelderse Vallei én naar de Peel. Ze gingen op zoek naar wat in de polarisatieliteratuur het 'stille midden' wordt genoemd: die grote groep mensen tussen de luidruchtige flanken in, waar redelijkheid zou zitten en waar er bereidheid is tot verbinding.

De veronderstelling was dat er ergens tussen de luidruchtige flanken een grote groep gematigde mensen zat, bereid om tot elkaar te komen. Maar zo'n groep bleek er niet te zijn, vertelt Martin. "Er is niet zoiets als hét stille midden. We vonden middens, meervoud. Heel veel ervan. En die waren lang niet altijd stil of gematigd,

"We vonden middens, meervoud. Heel veel ervan. En die waren lang niet altijd stil of gematigd"

maar ze hadden wel allemaal iets gemeen: het gevoel dat niemand naar ze luisterde. Neem die ene Brabantse boer die een toekomstplan voor zijn bedrijf had gemaakt maar nooit antwoord kreeg van de provincie. De café-eigenaar die niet mocht uitbreiden omdat de parkeerplaats tegenover zijn bedrijf officieel een woonbestemming had. Of de buitengebiedbewoner die ondanks jarenlange geluidsoverlast geen stil asfalt kreeg voor zijn huis, terwijl het natuurgebied verderop dat wél kreeg. Want: ander potje."

De overheid als schurk

Het zijn dit soort verhalen die volgens Martin bijdragen aan het beeld van een overheid die niet helpt, maar tegenwerkt. De grootste verrassing was dan ook niet wat er speelde tussen boeren en natuurbeschermers; die bleken op lokaal niveau vaak prima met elkaar te kunnen praten. De verrassing

was vooral dat de overheid zelf als tegenpool werd gezien, door vrijwel iedereen. Boeren, natuurbeschermers, bewoners, zelfs lokale ambtenaren: allemaal wezen ze naar 'Den Haag' of 'Den Bosch'. Martin: "In het polarisatiedenken ga je ervan uit dat je twee kampen hebt met een midden ertussen, met de overheid als neutrale bruggenbouwer erboven. Maar wat wij zagen is dat de overheid helemaal niet boven het conflict staat, maar bij uitstek zélf partij is. Neem bijvoorbeeld die ene agrariër in de Peel die werd uitgenodigd om mee te praten over beleid dat hem geld kost en hem rechtstreeks in zijn boerenbestaan bedreigt. Hij dacht actief mee omdat hij het beleid niet wilde, maar de plannen gingen met een lichte aanpassing gewoon door. Zijn gevoel: ik krijg nu alsnog beleid dat ik niet wil, maar ik mag er zogenaamd óók niet boos meer over zijn – want ik ben wél gehoord." ▶

Passie zonder adres

Wat Martin fascineert is dat aan beide kanten van het debat vaak dezelfde drijfveer zit. “Zowel boeren als natuurbeschermers doen het ‘voor de volgende generatie’. Maar die *common ground* leidt niet vanzelf tot overeenstemming, want de hartstocht wijst een andere kant op. En juist die hartstocht heeft in ons huidige model geen plek. De vraag is nu: kunnen we daar een plek voor maken?”

Martin pleit niet voor het afschaffen van consensus, maar voor iets dat ernaast kan bestaan. Hij noemt het een Nieuwe Nederlandse School: een nieuwe stroming naast het poldermodel en het consensusdenken waar verschil en conflicten niet worden overstegen of kwijt gemaakt, maar tenminste verdragen en wie weet ooit zelfs gevierd. Dat vraagt om nieuwe plekken die hij ‘conflictateliërs’ of ‘brave spaces’ noemt: plekken waar mensen niet samenkomen om het eens te worden, maar om hun verschillen te onderzoeken en om te verkennen wat er nodig is om naast elkaar te kunnen bestaan. Martin: “Een plek waar een boer mag zeggen dat hij het beleid niet wil en voor dat ideaal kan strijden, zonder dat dat meteen weggestreept wordt als onredelijk. En waar

een natuurbeschermers mag vasthouden aan ambities die anderen onrealistisch vinden, zonder meteen te moeten inleveren ‘omdat we wat hij wil toch nooit gaan doen’. En als we dan eenmaal een besluit nemen bij meerderheid, dan moet er altijd een volgende ronde zijn waarin de minderheid de meerderheid kan worden.”

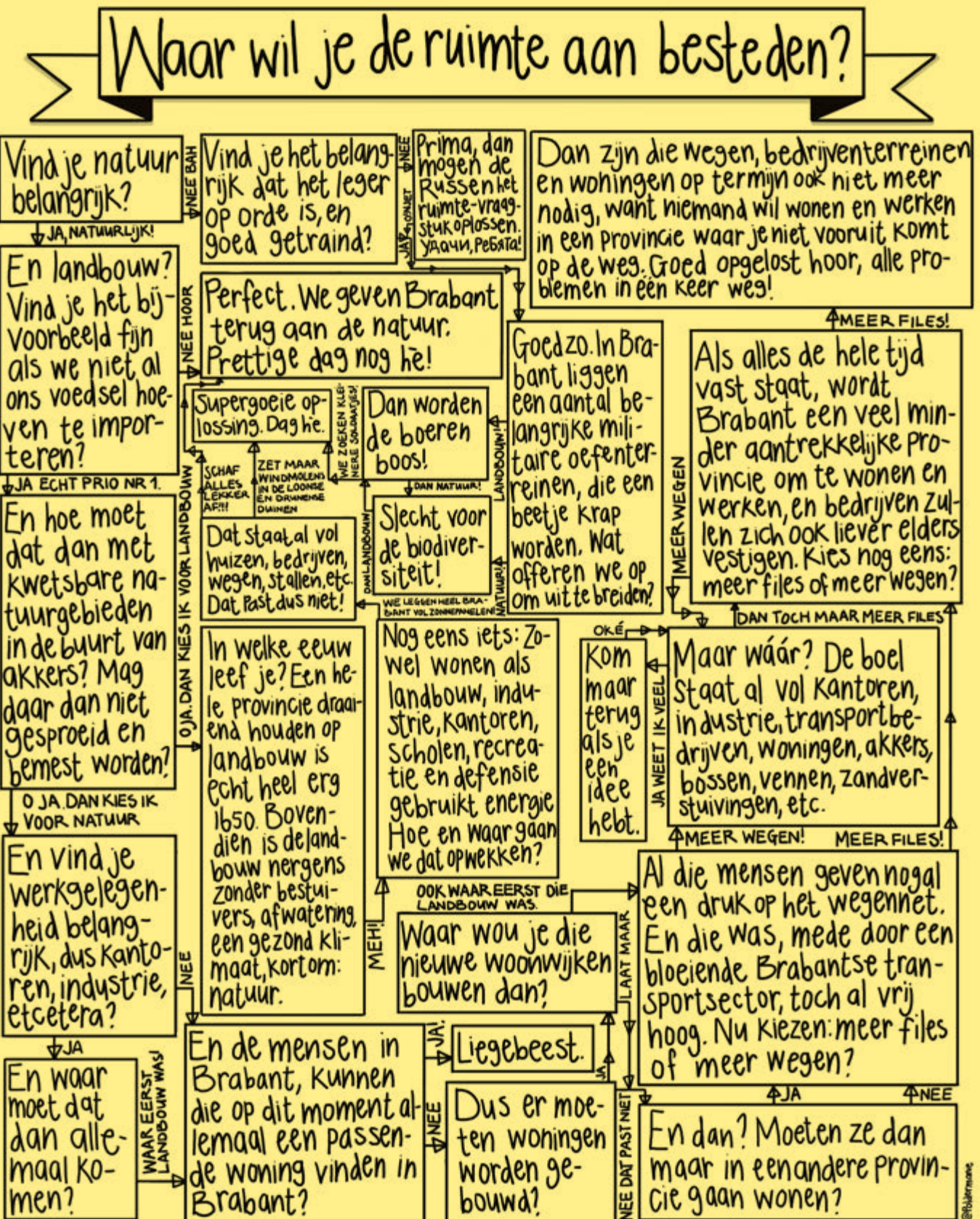
Wat er op het spel staat

Als we dat niet doen, waarschuwt Martin, is het risico niet zozeer dat de flanken verder polariseren. “Polarisatie op zichzelf vind ik niet zo problematisch: het is het zichtbaar worden van echte verschillen. Gevaarlijk wordt het wanneer we over en weer moraliseren, ons verheven voelen boven anderen, waardoor mensen geen plek meer vinden in het systeem; wanneer ze zich niet alleen ongehoord, maar buitengesloten voelen. Dan verenigen ze zich niet meer tegen een standpunt, maar tegen het systeem zélf. Dat uit zich dan in hooibalen die in de fik gaan, in bedreigingen aan het adres van politici. En dan gaat het niet meer over stikstof, waterstanden of bestemmingsplannen, maar over de vraag of we überhaupt nog samen een land kunnen besturen.”

Martin wil daar iets tegenover stellen; geen nieuw beleidsplan of nieuwe commissie, maar de erkenning dat het aloude poldermodel lang niet meer altijd volstaat. “Een panklare oplossing is er niet, maar we moeten het hebben over het feit dat sommige mensen gaan verliezen, en dat we daar eerlijk over moeten zijn. Dat gesprek voeren we nog te weinig, terwijl dat precies het gesprek is dat we het hardst nodig hebben. Zolang we die eerlijkheid vermijden, riskeren we niet alleen dat beleid vastloopt en dat het fundamentele vertrouwen in ons gezamenlijke bestuur verloren gaat, maar ook dat we het vermogen verliezen om gewelddoos samen te leven – met alle escalatie van dien.” ◀

Meer weten?

Lees dan dit rapport:
 ▶ [Verhalen\(d\) verknopen Nederlandse School voor Openbaar Bestuur \(2025\)](#)

VERANDERENDE SAMENLEVING

De provincie
die zichzelf
opnieuw
uitvindt

Brabant vergrijst, verdicht en fragmenteert tegelijk. De mensen die hier wonen, richten hun levens steeds vaker anders in dan een generatie geleden; alleen in nieuwe collectieven, of in gemeenschappen die we nu nog nauwelijks kennen.

Hoe houd je een provincie samen als de samenleving in zoveel richtingen beweegt?

Wie straks, in 2040, door Brabant rijdt, ziet een andere provincie dan vandaag. De verandering is al begonnen. In sommige dorpen zijn de basisschool, de huisarts en de supermarkt verdwenen. In Eindhoven, Tilburg, Breda en 's-Hertogenbosch stijgen de woningprijzen en groeit de wachtrij voor een huurwoning. En overall, in stad én platteland, woont een groeiend deel van de mensen alleen.

Brabant verandert. En de provincie doet dat niet geleidelijk of evenredig, maar schoksgewijs, geografisch ongelijk verdeeld, en met een grilligheid die soms nauwelijks bij te benen is.

Een provincie op leeftijd

In 2023 was ruim één op de vijf Brabanders 65 jaar of ouder; in 2040 zal dat één op de vier zijn. Dat klinkt als een bescheiden stijging, maar de achterliggende dynamiek is ingrijpender. Demografen spreken van 'dubbele vergrijzing': niet alleen wonen er meer ouderen, die ouderen worden ook steeds ouder. De groep tachtigplussers groeit het snelst, en juist die groep heeft intensievere zorg, andere woonvormen en andere vormen van sociale verbinding nodig.

EEN VERGRIJZENDE SAMENLEVING BESCHIKT OVER ONGEKEND VEEL ERVARING, TIJD EN KAPITAAL

De gevolgen van die dubbele vergrijzing werken door in vrijwel elk beleidsterrein. Ziekenhuizen en huisartsenpraktijken zien hun caseload zwaarder worden. Woningcorporaties krijgen te maken met een groeiende vraag naar gelijkvloerse woningen. En gemeenten en uitvoerende instanties belanden in een onmogelijke spagaat: de vraag naar zorg en ondersteuning stijgt, terwijl de schouders die dit moeten dragen (de werkende bevolking) steeds kleiner worden.

Tegelijkertijd is dit óók een verhaal van kansen, al wordt dat minder vaak verteld. Een vergrijzende samenleving beschikt over ongekend veel ervaring, tijd en kapitaal. De vraag is of Brabant erin slaagt die potentie te mobiliseren.

Alleen, maar niet eenzaam?

Parallel aan de vergrijzing speelt een tweede verschuiving: huishoudens worden kleiner en mensen wonen vaker alleen. In 2023 was 36,7 procent van alle Brabantse huishoudens een eenpersoonshuishouden; in 2040 zal dat naar verwachting 40,3 procent zijn. Vier op de tien woningen wordt dan bewoond door één persoon.

BIJNA DE HELFT VAN DE BRABANDERS VOELT ZICH EENZAAM, EEN OP DE ACHT ZELFS STERK EENZAAM

Achter die cijfers schuilt de ultieme consequentie van onze eigen vrijheidsdrang. Het stelt de samenleving voor nieuwe vragen, want de cijfers liegen er niet om. Zo voelt bijna de helft van de Brabanders zich eenzaam, een op de acht Brabanders voelt zich zelfs sterk eenzaam. Eenzaamheid treft alle leeftijdsgroepen, maar is het sterkst onder jongeren en de alleroudsten. Het aantal mensen dat vrijwilligerswerk doet daalt, net als het percentage inwoners dat wekelijks contact heeft met familie, vrienden of bureaus. De tevredenheid over de frequentie van sociale contacten is sterk afgenomen.

Deelnemers aan de *Research Community* Brabant van Overmorgen zijn bang dat Brabanders in 2040 helemaal geen oog meer voor elkaar zullen hebben en dat Brabantse tradities langzaam zullen verdwijnen. Die zorg zit niet alleen in de statistieken, maar ook in hoe mensen over de toekomst praten.

De stad trekt, het platteland vergrijst

In demografisch opzicht raakt Brabant ondertussen verder uit balans. De steden trekken steeds meer mensen aan, maar in de dorpen in het noorden en oosten zet de teruggang in. In 32 procent van de Brabantse gemeenten is krimp rond 2040 geen scenario meer, maar de dagelijkse realiteit.

Krimp is misleidend als het wordt gereduceerd tot een statistiek. In de praktijk van alledag gaat het om de erosie van dagelijkse routines, van nabijheid, van het gevoel dat je plek ertoe doet. Scholen sluiten, de huisarts vertrekt, de supermarkt volgt. Wie achterblijft is veelal ouder, minder mobiel en afhankelijker van collectieve voorzieningen die juist afnemen.

Migratie en de vraag naar verbinding

Terwijl de bevolking vergrijst en gedeeltelijk krimpt, neemt Brabant in totaliteit in omvang toe. De provincie groeit naar 3 miljoen inwoners in 2050, en die groei is vrijwel volledig te danken aan een positief migratiesaldo. Migratie is daarmee de centrale motor van bevolkingsgroei.

WAAR DE INVESTERING IN ONTMOETING, TAAL EN GEDEELDE VOORZIENINGEN UITBLIJFT, GROEIEN DE BUBBELS

Tegelijkertijd is het ook de meest onvoorspelbare factor in de prognoses. Internationale migratie reageert op oorlogen, op economische conjunctuur, op Europees beleid dat met de politieke wind meewaait. En het verandert de culturele samenstelling van wijken en dorpen, stelt nieuwe eisen aan onderwijs en inburgering, en roept vragen op over identiteit en verbondenheid. Sociale cohesie in gemengde wijken komt niet vanzelf tot stand; het vraagt om actieve investering in ontmoeting, taal en gedeelde voorzieningen. Waar die investering uitblijft, groeien de bubbels.

De tegenbeweging

Tegenover de fragmentatie staat een beweging die niet altijd in de cijfers zichtbaar is, maar die op straat en in dorpskernen wel merkbaar is: de opkomst van burgerinitiatieven, energiecoöperaties, woongroepen en nieuwe vormen van collectiviteit. Bewoners in Brabantse dorpen richten zorgcoöperaties op om ouderen langer thuis te laten wonen. Woongroepen voor ouderen, een snelgroeiend fenomeen, combineren zelfstandigheid met nabijheid en onderlinge steun.

HOE GEEF JE BURGERINITIATIEVEN DE RUIMTE OM TE GROEIEN ZONDER ZE TE PROFESSIONALISEREN TOT DE DOOD EROP VOLGT?

Die burgerkracht is een belangrijk fundament. Maar ze roept ook vragen op over de rol van de overheid: hoe geef je burgerinitiatieven de ruimte om te groeien zonder ze te professionaliseren tot de dood erop volgt?

Wat de cijfers niet zeggen

57 procent van de Brabantse inwoners geeft aan geen enkele invloed te hebben op wat de overheid doet. De opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen blijft laag. Het vertrouwen in de landelijke politiek staat onder druk. Dat zijn geen abstracte bestuurlijke indicatoren, maar signalen van een samenleving die zich losser voelt van de instituties die haar zouden moeten dragen. Brabant heeft een traditie van pragmatisch collectivisme, de coöperatieve beweging, het Boerenbondmodel, de wederopbouwcultuur. Die traditie biedt aanknopingspunten, maar vraagt ook om eerlijkheid over de breuken die zichtbaar worden: tussen stad en platteland, tussen oud en jong, tussen wie er al lang is en wie net is gearriveerd.

Uiteindelijk is Brabant 2040 geen verzameling kille prognoses, maar de optelsom van onze onderlinge band. De blauwdruk ligt niet vast; die tekenen we zelf, met elke keuze die we vandaag durven maken. ◀

Meer weten?

Lees dan een van deze rapporten of bekijk de storymap van 'Brabant van Overmorgen':

- ▶ **Bevolkings- en woningbehoefteprognose**
[Provincie Noord-Brabant \(2023\)](#)
- ▶ **Gematigde groei**
[Staatscommissie Demografische Ontwikkeling 2050 \(2024\)](#)
- ▶ **Verdeeld over het land**
[SCP \(2023\)](#)
- ▶ **Vertrouwen in de politiek**
[SCP \(2025\)](#)
- ▶ **Bubbels en Breuklijnen**
[BrabantKennis](#)
- ▶ **Research Community Brabant van Overmorgen**
[Het PON & Telos \(2026\)](#)

Overmorgen begint vandaag

Wie hoort erbij? Wie zorgt voor wie? Hoe ziet samenleven er in 2040 uit, en voor wie is er dan plek? Drie perspectieven op het Brabant van Overmorgen; wat ze zien, hopen en missen.

Als leven spreekt

Plek in Brabant voor iedereen... Wat is Brabant? Een lijn op een kaart. Grenstekens in de grond geprikt. Maar mijn water stroomt, of niet, net wat de situatie te bieden heeft. Mijn zon belicht alles met astronomische precisie, elke dag net wat anders, maar volgend jaar weer hetzelfde. Mijn lucht zucht en verwaait. Mijn aarde draagt alle Leven, in mij, boven mij, door mij. Ik ben grenzeloos.

Leven komt en gaat, de kringloop van leven en dood is zeker als de zon, maar dan zonder de precisie van astronomische tijd. Als een plek niet meer past, past Leven zich aan. Altijd in verbinding, dat is mijn DNA. Doodgaan hoort erbij. Kansen voor nieuw leven. Kansen voor nieuw samenleven.

Jannemarie de Jonge (64) is Stem van Water, landschapsarchitect en ambassadeur van Collectief Natuurinclusief. Daarnaast is ze raadslid bij de Provinciale Raad voor de Leefomgeving (PRL).

All inclusive society

Veel arbeidsmigranten leven hier in hun eigen bubbel. Dat maakt kwetsbaar, en het zorgt voor afstand tot de Nederlandse bevolking. Die afstand leidt vaak weer tot racisme en stigmatisering. Als Brabant in 2040 echt inclusief wil zijn, moet dat anders.

Mijn voorstel: schrijf migranten in de eerste week na aankomst in bij de gemeente, zodat ze in beeld zijn. Wie langer blijft, krijgt een vaste begeleider die helpt met de belangrijke dingen: belastingen, zorgverzekering, huisvesting, arbeidsrecht. En: bied in die eerste maand meteen Nederlandse taalles aan en wijs mensen de weg naar een sportclub of hobby in de buurt. Want juist daar leer je Nederlanders kennen in een gewone, sociale setting.

Zo verklein je de afstand, en bouw je aan een betere band tussen migranten en de samenleving waarin ze terecht komen.

Vasile Olariu (24) werkt als machineoperator en begint in september aan een studie. Hij kwam vanuit Roemenië naar Nederland op zoek naar een beter leven.

De prijs van ontmoeten

“The people are yearning for community”, klinkt het op TikTok, en je merkt het overal. Mensen hebben behoefte aan verbinding, zó sterk dat de gekste initiatieven ontstaan: van lookalike contests in New York tot matcha quarter-zip meetups in Rotterdam. Stiekem willen mensen elkaar gewoon ontmoeten.

Maar hoe toegankelijk is ontmoeting nog? In een tijd waarin alles duurder wordt, wordt ook ontmoeting duurder. Tegenwoordig voelt het alsof consumeren geen keuze meer is, maar een voorwaarde voor ontmoeting. Wat bedoeld is om mensen samen te brengen, sluit tegelijkertijd anderen uit. Geld zou geen drempel moeten zijn voor ontmoeting. In 2040 hoop ik op meer plekken waar ontmoeting centraal staat en iedereen welkom is, ongeacht wat er in de portemonnee zit. Want een samenleving waarin je moet betalen om te verbinden past niet in het Brabant dat ik ken.

Hassiba Lhajoui (21) is coach en aanjager in jongerenparticipatie en woont in Tilburg.

Thuis in Oss: een opvang zonder barrières

“Mensen bepalen in grote mate zélf hoe het er hier uitziet”

Angelo Schuurmans (1985)

Oprichter en directeur
Stichting Thuis in Oss

Wat is jouw link met Brabant?

Geboren en getogen
Ossenaar

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Met het hoofd koel en
het hart warm!

Angelo Schuurmans begon als acteur en runt nu in Oss de eerste particuliere gemengde vluchtelingenopvang van Nederland: Stichting Thuis in Oss, met zo'n 530 bewoners, ruim tweehonderd vrijwilligers en dertig medewerkers. “Mensen bepalen in grote mate zélf hoe het er hier uitziet.”

Buiten staan tientallen fietsen, allemaal gedoneerd door mensen uit de stad. Aan de muren hangen tekeningen van kinderen; bij de koffieautomaat staan Oekraïners en Syriërs gemoedelijk met elkaar te kletsen. Er is geen hek, geen slagboom, geen balie waar je je moet melden. Soms lopen buurtbewoners binnen voor een kop koffie.

Van Leros naar Oss

In het voormalige belastingkantoor aan de rand van Oss heeft Angelo Schuurmans iets gebouwd dat er in de Nederlandse asielopvang nog niet was. Angelo deed de Filmacademie en meldde zich in 2015 als vrijwilliger aan op het Griekse eiland Leros, waar hij hielp bij de aankomst van boten met migranten. “Dat raakte me zo dat ik toen ik thuiskwam gewoon voelde dat ik iets moest doen.”

Maar thuiskomen betekende ook confrontatie. Rondom de noodopvang in Oss klonken luide protesten, blikt Angelo terug. “Ik vond het gek dat je veel mensen hoorde schreeuwen dat ze dit niet wilden, maar dat er geen platform was voor mensen die dachten: kunnen we helpen?” Angelo richtte een Facebookpagina op, verzamelde 130 vrijwilligers om zich heen en begon met taallessen, kookavonden en een pop-uprestaurant gerund door Syriërs. Zes jaar later belde de gemeente met de vraag of hij ook een officiële opvanglocatie wilde runnen. “Een afgebakende klus, dacht ik: vier maanden, honderdvijftig Oekraïners. Door een administratieve fout stond er drie weken later echter een bus uit Ter Apel voor de deur, met daarin vooral Syrische vluchtelingen. We kozen ervoor deze mensen ook op te vangen.”

Menselijke maat

Daarmee werd Thuis in Oss de eerste gemengde opvang van Nederland. Inmiddels wonen er 530 mensen met meer dan twintig nationaliteiten. Bewoners beginnen vanaf dag één met taalles. Ook is er een bewonersraad die zelf de huisregels opstelt en meepraat over activiteiten. Daarmee is de situatie in Oss significant anders dan in veel officiële opvanglocaties, schetst Angelo. “Het COA valt onder het ministerie van Justitie en Veiligheid, hetzelfde

ministerie dat ook over gevangenen en rechtbanken gaat. Die cultuur sijpelt door in hun hele systeem. Wij proberen de menselijke maat terug te brengen. Mensen bepalen in grote mate zélf hoe het er hier uitziet.”

Dat het goed gaat, wil niet zeggen dat het altijd makkelijk is. Een handvol omwonenden spande een rechtszaak aan tegen de omgevingsvergunning; het hoger beroep loopt nog. “Die mensen ga je niet meekrijgen”, zegt Angelo nuchter. “Maar ons credo is altijd: kom langs, wees welkom.”

Wat gemeenten kunnen leren

Het succes in Oss blijft niet onopgemerkt. Elke week komen er gemeenten langs om te kijken hoe het werkt, vertelt Angelo. “Ze staan voor dezelfde vragen: hoe organiseer je draagvlak in de buurt? Hoe ga je om met het COA? En hoe geef je bewoners eigenaarschap zonder de boel te verliezen?” Makkelijk is het niet, geeft Angelo toe. “Maar ik denk ook dat de Spreidingswet gemeenten een opening biedt die ze nu nog vaak over het hoofd zien. Gemeenten mogen de opvang zelf vormgeven, naar eigen inzicht en op maat van de lokale samenleving. Juist dáár liggen ook de kansen.”

Migratie zal de komende tijd niet van de politieke en maatschappelijke agenda verdwijnen, voorziet Angelo. “Ergens snap ik ook wel dat mensen op bepaalde partijen stemmen. De manier waarop we het al dertig jaar doen met AZC's, met overvolle locaties en hoge hekken... Dan snap ik dat je denkt: ik wil dit niet. Juist daarom denk ik dat het zo belangrijk is dat we hier laten zien dat het ook anders kan: met minder bureaucratie, meer eigenaarschap en vertrouwen, en een stad die zelf bepaalt wat voor plek ze wil zijn.” ◀

“Dat het goed gaat, wil niet zeggen dat het altijd makkelijk is”

Vertrouwen versus vinkjes: De Millse les voor de zorg

Jelle Albers (1989)

Directeur en mede-eigenaar van Zorgboerderij de Horst, Millsveld en De Werkplaats

Wat is jouw link met Brabant?

Opgegroeid tussen de weilanden van het Brabantse Mill. Inmiddels woon ik in Nijmegen, maar Brabant trekt nog elke dag. Gelukkig mag ik iedere dag de Maas over om te gaan werken. En met carnaval? Dan vind je me ergens in Eindhoven dicht tegen de bar!

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Moeilijke keuzes maak ik zelden alleen. We werken in een familiebedrijf en denken samen na over wat iemand nodig heeft, met steeds de vraag: wat helpt deze persoon nu écht?

“Durven we de vinkjes los te laten voor de menselijke maat?”

In Mill bieden Zorgboerderij De Horst en Millsveld dagbesteding aan mensen met dementie, niet-aangeboren hersenletsel en psychische kwetsbaarheid, van achttien jaar oud tot ver in de negentig. Jelle Albers runt de twee locaties samen met zijn ouders. “We bewijzen al twintig jaar dat het werkt.”

De moeder van Jelle Albers werkte met mensen met dementie en zag hoe ouderen de hele dag op een stoel werden gezet. De dagbesteding? Spelletjes. Dat kan anders, dacht ze. Jelle: “Uiteindelijk nam ze gewoon een aantal cliënten mee naar onze boerderij. Geen plan, geen subsidieaanvraag, maar gewoon lekker werken in de tuin. Mensen van wie gedacht werd dat ze nauwelijks nog iets konden, bloeiden helemaal op.”

Van 18 tot 100

Dat was in 2006. Twintig jaar later is die ene boerderij uitgegroeid tot twee locaties op hetzelfde terrein. De dag begint standaard met koffie, daarna bespreekt de begeleider wat er te doen is: dieren voeren, werken in de kas, hout bewerken of wandelen in het voedselbos. “De regie ligt bij de mensen zelf”, schetst Jelle. “De een wil aan de slag in de werkplaats, de ander wil vooral lekker buiten zijn. Hier kan het allemaal.”

“Mensen van wie gedacht werd dat ze nauwelijks nog iets konden, bloeiden helemaal op”

De Horst richt zich op ouderen met dementie, niet-aangeboren hersenletsel of psychische kwetsbaarheid. Millsveld, dat Jelle in 2019 opzette, bedient een jongere groep vanaf 18 jaar, met een actiever programma en een sociale werkplaats. Jelle: “De hulpvraag is vaak vergelijkbaar, maar iemand van 40 met niet-aangeboren hersenletsel past niet bij iemand van 85 in een rolstoel. Maar: wie wil kan bij Millsveld beginnen en later doorstromen naar De Horst.” Lachend: “In theorie kun je van je achttiende tot je honderdste bij ons blijven.”

Langer thuis

Brabant vergrijst de komende jaren verder. Het aantal ouderen groeit, terwijl de druk op verpleeghuizen en mantelzorgers toeneemt en het aantal zorgverleners afneemt. Jelle: “Als mensen actief blijven en zich ergens bij betrokken voelen, blijven ze langer gezond en kunnen ze langer thuis wonen. De zorgboerderij draagt daar wezenlijk aan bij en helpt zwaardere zorg voorkomen.”

Toch plaatst Jelle, die eerder als consultant in de gezondheidszorg werkte, kanttekeningen. “Het aantal plekken zoals deze is helaas erg beperkt. Mensen reizen zelfs vanuit Eindhoven en Arnhem naar ons toe, soms meer dan een uur. Blijkbaar is er een grote behoefte aan dit type opvang, maar lukt het gemeenten niet om dit te organiseren.” De overheid benadrukt bovendien al jaren het belang van mantelzorg, maar dat klinkt volgens Jelle rooskleuriger dan het is. “Je kunt niet én een gezin draaiende houden én intensief voor een ouder familielid of een buurtgenoot zorgen.”

Bovendien dreigt een tweedeling, voorziet Jelle. “Wie het financieel kan dragen, regelt steeds vaker zelf zorg buiten de indicaties om. Maar wie dat niet kan, heeft een probleem. Zo ontstaat er een kloof tussen mensen met en zonder middelen, en dat kan toch niet de bedoeling zijn van ons zorgsysteem.”

Vinkjes

Jelles boodschap aan gemeenten is geen beleidsadvies, maar een oproep tot een andere houding. “Natuurlijk: controle is nodig. Maar soms schiet het door; kleinschalige initiatieven als de onze moeten voldoen aan dezelfde eisen als grote instellingen, terwijl juist die kleinschaligheid onze kracht is. Als je ziet dat een initiatief werkt voor de mensen om wie het gaat, moet je daar als gemeente op durven vertrouwen – óók als dat betekent dat je de standaard afvinklijstjes even moet loslaten.”

Dat het Nederlandse model werkt, blijkt ook uit de stroom bezoekers uit andere Europese landen. Zij kennen wel zorgboerderijen, maar niet zo professioneel ingebed in het zorgsysteem. Jelle: “Ironisch genoeg zit hetzelfde systeem dat ons uniek maakt, ons soms ook in de weg. Durven we de vinkjes los te laten voor de menselijke maat, of smoren we dit unieke succes langzaam in regels?” ◀

DIGITALISERING EN TECHNOLOGIE

Hoe Brabant digitaliseert: de verweving van mens, machine en samenleving

Algoritmes die bepalen wat je ziet, systemen die beslissen over je uitkering, platforms die je sociale leven vormgeven: technologie is geen gereedschap meer, maar de omgeving waarin we leven. Brabant staat sterk in dit digitale landschap. Maar lang niet iedereen plukt de vruchten van die positie.

Er is een moment geweest waarop technologie nog iets was wat je aan- en uitzette. De computer stond op je bureau, je foto's zaten niet in de cloud maar in een plakboek, en je telefoon zat met een snoer vast aan de muur.

Dat moment is al even voorbij. Je hoeft geen technout te zijn om te merken hoe diep technologie anno 2026 is doorgedrongen in het dagelijks leven. De navigatiesystemen die je routes berekenen, de AI-modellen die je e-mails aanvullen voordat je ze zelf hebt bedacht, de platforms die bepalen wat nieuws is en wat niet: ze zijn niet altijd zichtbaar, maar ze zijn overal. Ze vormen mee wie we zijn, wat we weten, wat we vertrouwen en van wie we afhankelijk zijn.

Dit is de kern van de digitaliseringstrend die Brabant de komende decennia zal bepalen. Niet de technologie zelf, maar de verweving van mens, machine en samenleving. En de vraag die daarbij onvermijdelijk opkomt: wie weeft er eigenlijk, en volgens welk patroon?

De stille architectuur van het dagelijks leven

Begin bij het alledaagse. Bij een logistiek medewerker in Waalwijk die samenwerkt met een AI-systeem dat haar werktempo bewaakt en haar taken prioriteert. Bij een Brabantse boer in de Kempen die sensoren gebruikt die de bodemvochtigheid meten, drones die gewassen inspecteren en algoritmes die bemesting optimaliseren. Bij een tiener in Bavel die niet meer weet hoe haar sociale leven eruit zou zien zonder de platforms die haar vriendschappen en haar identiteit mede vormgeven.

DIGITALE INCLUSIE IS EEN POLITIEKE KEUZE

Dit zijn symptomen van een structurele verschuiving, waarbij de digitale infrastructuur net zo fundamenteel geworden is als de fysieke. Wegen, water, elektriciteit, en nu ook data, connectiviteit en reken capaciteit. Maar: die verweving is ongelijk verdeeld. Niet iedereen heeft de vaardigheden, de middelen of het vertrouwen om volwaardig mee te doen. Digitale inclusie is een politieke keuze.

AI als kantelmoment

Binnen de bredere digitaliseringsbeweging is de opkomst van kunstmatige intelligentie het meest ingrijpende verschijnsel van dit moment. Niet omdat AI nieuw is, maar omdat de recente generaties grote taalmodellen iets fundamenteel anders doen: ze imiteren redeneren, schrijven, analyseren en creëren op een manier die eerder exclusief menselijk was. Dat raakt de arbeidsmarkt op een manier die verschilt van eerdere automatiseringgolven. Waar de industriële revolutie handarbeid verving en de computerisering routinematig werk automatiseerde, nestelt AI zich nu in de hogere segmenten van de kenniseconomie. Juristen, ontwerpers, programmeurs, beleidsanalisten: zij werken al met AI als collega, waarbij de grens tussen ondersteuning en vervanging dun is.

DE TECHNOLOGIE NESTELT ZICH IN DE MEEST PERSOONLIJKE MOMENTEN VAN EEN LEVEN

Maar de impact reikt verder dan de arbeidsmarkt. AI verandert ook hoe mensen leren, rouwen, verliefd worden en beslissingen nemen. Jongeren groeien op met algoritmes die hun wereldbeeld vormen. Ouderen die zorg ontvangen van systemen die hen nooit hebben gezien. Mensen die een uitkering aanvragen en stuiten op een beslissing die niemand kan uitleggen. De technologie nestelt zich niet alleen in de economie, maar in de meest persoonlijke momenten van een leven.

Voor Brabant heeft dit meerdere kanten. Enerzijds hebben we de infrastructuur en het ecosysteem om voorop te lopen in AI-toepassingen. Tegelijkertijd creëert datzelfde ecosysteem een kwetsbaarheid: de kennis, het talent en het kapitaal concentreren zich in enkele knooppunten, terwijl de rest potentieel achterblijft. De technologische transitie dreigt de ruimtelijke en maatschappelijke ongelijkheid te vergroten die Brabant al kent.

Het bestuur als algoritme

Misschien wel de meest onderschatte dimensie van de digitaliseringstrend is wat algoritmisch bestuur

heet: de manier waarop overheden en publieke instellingen beslissingen steeds vaker delegeren aan of ondersteunen met geautomatiseerde systemen. In onze eigen verkenning over AI noemden we dit al 'beslissen zonder begrijpen'. Belastingdienst, UWV, gemeentelijke schuldhulpverlening: de voorbeelden zijn talrijk, en de bijbehorende schandalen ook. Het Systeem Risico Indicatie werd door de rechter verboden wegens schending van het recht op privacy. De toeslagenaffaire had ook een algoritmische component, en tóch zet de beweging door.

BRABANT KAN EEN PIONIERSROL SPELEN DOOR NORMEN TE ONTWIKKELEN VOOR VERANTWOORD GEBRUIK VAN AI IN DE PUBLIEKE SECTOR

Dit stelt bestuurders voor een fundamentele vraag: wat mag je als overheid automatiseren, en wat niet? Er zijn beslissingen over mensen, over grondrechten, over kansen, waarbij de afweging niet kan worden gereduceerd tot een formule. Brabant kan hier een pioniersrol spelen door niet alleen in te zetten op de ontwikkeling van AI in het bedrijfsleven, maar ook normen te ontwikkelen voor verantwoord gebruik in de publieke sector. Met de BrabantKennis Altiqutte is daar al een voorschot op genomen.

Veiligheid en vertrouwen

Parallel aan de kansen loopt een groeiend dreigingslandschap. Digitale aanvallen op vitale infrastructuur, energie, water, ziekenhuizen en transport vormen een reëel en toenemend risico. De grens tussen criminaliteit en geopolitiek vervaagt: statelijke actoren gebruiken cyberaanvallen als instrument van buitenlandse politiek. Brabant is daarvoor verre van immuun.

Digitale veiligheid raakt uiteindelijk aan een diepere vraag: die van vertrouwen. Vertrouwen in de overheid als beheerder van data, vertrouwen in platforms als infrastructuur voor communicatie, vertrouwen in systemen die steeds meer zelfstandig opereren. Een datalek, een deepfake van een lokale politicus, een gijzelsoftware-aanval op een gemeentelijk systeem: ze kunnen de legitimiteit van instellingen ondermijnen op een manier die moeilijk te herstellen is.

DIGITALISERING IS GEEN NATUURKRACHT DIE ONS OVERKOMT, MAAR EEN PATROON DAT WE ELKE DAG ZELF WEVEN

Wat kunnen we wel?

Brabant is goed gepositioneerd in het digitale landschap van overmorgen; Brainport Eindhoven is een Europese hotspot voor AI en hightech, en de agrarische sector loopt internationaal voorop in precisielandbouw. Maar de grote platforms die de digitale ruimte vormgeven zijn niet Brabants, niet Nederlands, nauwelijks Europees. Ze opereren onder andere rechtsstelsels, met andere waarden, en zijn slechts beperkt te reguleren.

Drie vragen blijven daarmee open.

Wat willen we zelf sturen? Technologie is geen natuurkracht maar een product van keuzes van investeerders, ingenieurs, beleidsmakers en burgers. Dat vereist een technologiebeleid dat verder gaat dan innovatiesubsidies, en dat ook vragen van waarden en rechtvaardigheid serieus neemt.

Hoe zorgen we ervoor dat niemand achterblijft? De digitale transitie dreigt een nieuwe scheidslijn te trekken tussen degenen die technologie beheersen en degenen die door technologie beheerst worden. Digitale inclusie is geen bijzaak, maar een voorwaarde voor brede welvaart.

Hoe bewaken we publieke waarden in een geprivatiseerde digitale ruimte? De infrastructuur waarop onze samenleving draait bevindt zich grotendeels in private handen. Dat is een nieuw soort afhankelijkheid waarvoor we nog geen adequate taal hebben, laat staan beleid.

Digitalisering is geen natuurkracht die ons overkomt, maar een patroon dat we elke dag zelf weven. De opgave voor het Brabant van Overmorgen is dan ook fundamenteel: durven we als samenleving zelf de hand aan het weefgetouw te houden met oog voor de talrijke mogelijkheden, of laten we het patroon bepalen door partijen die onze publieke waarden niet delen? ◀

Meer weten?

Lees dan een van deze rapporten of bekijk de storymap van 'Brabant van Overmorgen':

- ▶ [Technologie in de tussentijd](#)
NSOB (2024)
- ▶ [Digitaal vervlochten, maar ook verbonden?](#)
SCP (2025)
- ▶ [AI, de toekomst van werk en sociaaleconomische implicaties](#)
SER (2024)
- ▶ [Beslissen zonder begrijpen](#)
BrabantKennis

Jongerenwerk in een online wereld: De straat is overal

Jongeren groeien op in een werkelijkheid waarin online en offline niet meer te scheiden zijn. Jongerenwerker Chiara Riboch van R-Newt dook in die leefwereld en ontdekte hoe groot de kloof is tussen jongeren en de professionals die met hen werken. “Online is geen verlengstuk van het echte leven meer, het is het echte leven.”

Chiara Riboch
(1992)

Projectleider bij R-Newt en sociaal programmeur bij 013 Poppodium

Wat is jouw link met Brabant?
Geboren Brabander

Hoe maak jij moeilijke keuzes?
Mensgericht en inhoudelijk gedreven; dus niet alleen kijken naar ‘wat slim is’, maar wat dit betekent voor mensen, communities en samenwerkingen. En verbindend: ik zit vaak tussen vele partijen in die ik bij elkaar wil brengen.

De vindplaats van jongeren is niet meer de hoek van de straat. Het is Snapchat. Het is een Discord-server. Dat is een gamingplatform dat de meeste beleidsmakers niet kennen en waarbinnen een hele subcultuur bestaat. “Vroeger ging je als jongerenwerker naar de wijk”, vertelt Chiara Riboch van R-Newt en 013. “Nu zijn de vindplaatsen verspreid over tientallen online platforms. Die ene hangplek is er gewoon niet meer.”

Chiara werkt 12,5 jaar als jongerenwerker in Tilburg en omgeving, de laatste jaren als projectleider op het thema online leefwereld. Vanuit die rol sprak ze met zo’n 260 professionals uit onderwijs, sociaal werk en politie én bevroeg ze jongeren over hun digitale bestaan.

Online is het echte leven

Chiara’s belangrijkste bevinding: online is geen verlengstuk van het echte leven meer, het is het echte leven. Jongeren sluiten online vriendschappen, vormen er hun identiteit, worden er gerekruteerd voor bijbaantjes en soms ook voor criminele activiteiten. “GenZ’ers leven voor 98 procent online, maar de professionals die met hen werken, zijn daar vaak niet in meegegaan.”

Dat generatieverschil is niet onschuldig. Een jongerenwerker die niet weet hoe algoritmes werken of Snapchat niet begrijpt, mist een groot deel van wat er in het leven van jongeren speelt. En mist daarmee ook de signalen van ronselen, oplichting of radicalisering die zich steeds vaker online afspelen. “Georganiseerde criminaliteit bijvoorbeeld organiseert zich razendsnel online”, zegt Chiara. “Maar op beleidsniveau zijn er nauwelijks handelingsperspectieven voor professionals die zich daarmee bezighouden.”

Terug naar de basis

R-Newt besloot het anders aan te pakken. Chiara voegde nieuwe rollen toe aan het jongerenwerk: een trendwatcher die platforms en opkomende signalen bijhoudt, een moderator die online gesprekken met andere professionals voert en beheert, een brandingstrateg die ervoor zorgt dat R-Newt zelf vindbaar is in die jungle van platformen, en iemand die trainingen ontwikkelt. Voor professionals in het jongerenwerk ontwikkelde R-Newt een e-learning met zeven modules over de online leefwereld, gemaakt samen met jongeren.

Tegelijkertijd ontbreekt het bij veel professionals en beleidsmakers nog altijd aan urgentie, merkt Chiara. “Ondertussen hebben grote techbedrijven de online leefwereld allang omarmd. Google bouwt aan educatieve ecosystemen, een bedrijf als IKEA experimenteert met virtuele leefomgevingen waarin jongeren ‘wonen’ en shoppen. Die bedrijven zijn zo machtig dat zij steeds meer gaan bepalen hoe wij leven.” Amsterdam maakte onlangs budget vrij voor een meerjarig actieplan rond digitale normverschuiving en weerbaarheid. “Ter vergelijking: in Tilburg is er momenteel één aanpak, met een bescheiden budget.”

“Grote techbedrijven hebben de online leefwereld allang omarmd”

Ook kansen

Toch is het geen eenzijdig verhaal, benadrukt Chiara. “Online kun je ongehinderd je identiteit ontdekken en ontwikkelen, het is er ook veel makkelijker om gelijkgestemden te vinden van over de hele wereld. Voor jongeren die in een wijk opgroeien waar de sociale druk hoog is en de horizon smal, kan dat een enorm verschil maken.”

Richting 2040 verwacht Chiara dat de wereld er fundamenteel anders uitziet. AI wordt niet alleen een hulpmiddel maar ook een sparringpartner, een coach, misschien zelfs een vriend. “Nu kennis ‘overal’ beschikbaar is, wordt het steeds belangrijker om te weten hoe je met kennis omgaat: verbanden leggen, onderscheid maken tussen echt en nep, creatief denken. Het zal steeds minder draaien om wat je weet, maar om wat je ermee doet.” En misschien, denkt ze, ontstaat er ook een tegenbeweging van jongeren die weer steeds meer de offline wereld gaan opzoeken. Maar of je nu kijkt naar wat er online speelt of naar die tegenbeweging: je moet er als professional bij zijn, benadrukt Chiara. “Kijk vooral niet weg, want anders komt het als een boemerang terug.” ◀

Omgangsvormen voor een nieuw tijdperk

De ontwikkelingen rondom kunstmatige intelligentie gaan zo snel, dat we soms geen grip meer lijken te hebben. We lijken te verdwalen in beloften, angstbeelden en *buzz words*. Maar voor Brabant in 2040 zijn de keuzes die we nu maken over AI niet vrijblijvend: ze bepalen mede welke regio we worden, voor wie en op wiens voorwaarden. Daarom ontwikkelden we de Brabantse Altiquette, zeven leefregels die je helpen in de omgang met AI. BrabantKennis' eigen Altiquette-expert Sophie Loonen licht ze toe:

Hoe hoort het eigenlijk?

Hoe hoort het eigenlijk... als we het nog niet precies weten? De oude etiquette kent voor alles een regel.

Voor het zitten, voor het spreken, voor het schrijven, voor het eten... zelfs voor het formaat van uw servet.

Regels als: Praat niet met volle mond. Neem de hoed af, als u een ander groet, en geef een hand met handschoen uit.

Men behoort zich fatsoenlijk te gedragen - ja - maar hoe doet u dat richting AI? Daarvoor is nog geen handboek, geen hoofse gewoonte, geen vaste volgorde van mes en vork.

De beleefde burger zegt 'alsjeblieft', ook tegen ChatGPT, maar - is dat wel zo beleefd, als je onnodig stroom weggeeft? Kortom... hoe hoort het eigenlijk?

1. Blijf zelf nadenken

AI is misschien slim, maar niet wijs. En natuurlijk, het is makkelijk en snel. Maar...

AI kan patronen vinden, geen belangen wegen.

AI kent de data van gisteren, niet de waarden van morgen. AI kan adviseren, niet besluiten.

We moeten systemen dus niet blind volgen, maar vragen blijven stellen. Zodat we technologie gebruiken als een kritische kompaan, niet als een digitale heerser.

Blijf zelf nadenken

Soms is iets sneller gevraagd aan Claude of ChatGPT dan dat we zelf wat langer nadenken. Marie Safar Postma (hoogleraar Cognitive Sciences) noemt het *cognitieve offloading*. Dit doen we al tijden (bijvoorbeeld door dingen op te schrijven), maar als we te veel gaan *offloaden*, dan worden we lui. Weten we dan nog wel wat we moeten vragen, ook als we even zonder ChatGPT zijn?

2. Kijk voorbij de gemiddelde mens

Technologie kan verbinden, dus laat het niet verdelen. Als AI zegt: "Dit is het meest waarschijnlijk", vraag jezelf dan af: Voor wie?

Voor de meerderheid? Voor het gemiddelde? Hoe zit het dan voor wie buiten de norm valt?

Beleid dat zich blindstaart op gemiddelden is niet inclusief of menselijk. En daarmee niet beschaafd.

Kijk voorbij de gemiddelde mens

Als Elon Musk samen met een dakloze persoon aan de bar zit, zijn ze samen gemiddeld nog steeds multimiljardair. Maar niemand is een gemiddelde mens. AI is gebaseerd op modellen en zal dat verschil moeilijk kunnen duiden. Wanneer we de conclusies van AI automatisch overnemen, kijken we niet meer naar de mensen over wie het gaat.

DE BRABANTSE ALTIQUETTE, ZEVEN LEEFREGELS DIE JE HELPEN IN DE OMGANG MET AI

3. Maak afwijken mogelijk

Nee zeggen is niet genoeg. Bied alternatieve keuzes en opties.

Als een (huis)gast geen koffie lust, bied je toch ook thee of water (of zelfs een biertje?) aan - niemand hoeft droog te staan.

Ook niet in de wereld van kunstmatige intelligentie.

Zeg niet alleen nee, tegen ChatGPT, bied ook een passend alternatief.

Zorg dat afwijken kan, maar bovenal: voorkom digitale muren.

Maak afwijken mogelijk

Hetzelfde systeem voor iedereen: dat klinkt makkelijk. Maar: niet iedereen heeft hetzelfde nodig. Zeker voor publieke organisaties is het daarom belangrijk om afwijken mogelijk te maken. Organiseer actief verschillende digitale routes, maar ook richtingen die buiten het digitale om gaan. Zodat we weerbaar zijn als iets uitvalt, maar óók maatwerk kunnen bieden.

4. Koester meer dan efficiëntie

Efficiëntie is een waarde, geen vanzelfsprekendheid.

Ja, het lijkt handig dat van alles geautomatiseerd wordt. Maar wat doen we met de tijd die we besparen? Vullen we die met menselijk contact, of met nog meer data?

Want waar etiquette-regels ons helpen bij beschaafde omgang in de samenleving, bepalen onze keuzes over waarden wat voor samenleving dat is.

Ook als AI sneller is, of het misschien zelfs beter kan, is het nog altijd de vraag of het ook de juiste keuze is.

Koester meer dan efficiëntie

Meer efficiëntie, dat willen we toch allemaal? Maar sta ook stil bij wat je wil bereiken met die efficiëntie.

Vertraging is soms juist precies wat je wil. Neem het democratische proces. Dat is niet altijd efficiënt, maar wel waardevol: het geeft ruimte aan tegenspraak, aan minderheden, aan wat zich niet laat vangen in een gemiddelde - de tegenhanger van de efficiënte dictator. Als iets kan, zeker met AI, wil dat niet zeggen dat het ook moet. ►

5. Weet wie het maakt

Weet welk wereldbeeld schuilgaat achter de technologie. Want: technologie is nooit neutraal. Achter elke dataset zit een denker, achter elke voorspelling een veronderstelling.

En zoals mensen elkaar in Japan anders groeten dan in Nederland, is een Chinees of Amerikaans AI-systeem anders opgevoed dan een Europese.

Dus als de AI zegt: 'Dit is de waarheid', vraag jezelf dan af: volgens wie? En: volgens welk gebruik?

Technologie is niet neutraal. Diegene die het bedenkt, programmeert en verspreidt, heeft een bepaalde kijk op de wereld. Dat is niet altijd zichtbaar, en juist daarom is het belangrijk om te onderzoeken waar iets vandaan komt en met welk doel. Belangen en wereldbeelden zijn niet altijd hetzelfde. Zoals onderzoeker Quirine van Eeden van het Rathenau Intituut aangeeft: het doel van veel Amerikaanse bedrijven achter de meest gebruikte taalmodellen is 'move fast, break things'. De vraag is wat dat betekent voor de wereld die wij willen bouwen.

6. Denk in decennia

Beleid moet niet alleen vandaag werken, maar ook morgen – en over twintig jaar nog goed zijn. Laat de keuzes die u maakt proportioneel zijn.

Wed niet op één paard. Hypes verdwijnen, maar afhankelijkheden blijven. Houd keuzevrijheid over voor wie na ons komt.

De ideale oplossing? Misschien bestaat die niet. Maar wie vooruitkijkt, voorkomt dat gemak van nu, verandert in spijt van later.

Je kunt de toekomst niet voorspellen, maar je kunt wel kiezen met de lange termijn in zicht. Wat de makkelijkste oplossing voor nu lijkt, kan de kiem zijn voor problemen in de toekomst. Alles wat we nu aan data opslaan blijft bekend voor wie na ons komen. Door nu volledig in te zetten op één aanbieder, of op technologie die buiten onze invloedssfeer valt, raak je je strategische autonomie kwijt. En ben je minder weerbaar en wendbaar voor een toekomst die we nu nog niet kennen. Welke alternatieve routes sluit je af door de keuzes die je nu maakt?

7. Leer en experimenteer

Jong geleerd is oud gedaan, dus u doet er verstandig aan vroeg te beginnen. Niet alles zal meteen goed gaan. Soms struikelen we over onze eigen nieuwsgierigheid, maar laten we afspreken dat we elkaar dan helpen met opstaan.

De toekomst, beste mensen, is geen ver-van-je-bed-show, het is een verantwoordelijkheid die we allemaal delen, en een werkelijkheid waar we nu al in leven.

Wie niet probeert, of reflecteert blijft toeschouwer in plaats van deelnemer. Dus schuif eens een stoel aan, houd de deur open, nodig anderen uit en doe mee.

Stilzitten is ook een keuze, maar geen goede. AI wacht niet. Blijf dus vragen stellen, probeer dingen uit en maak fouten. Blijf in gesprek over wat we met AI willen. Want dat gesprek is te belangrijk om het over te laten aan technenuten en experts. ◀

De Brabantse Altiquette is onderdeel van de verkenning Beslissen zonder Begrijpen, waarin BrabantKennis de toekomst van en met AI in Brabant onderzoekt. ▶ [Meer info op brabantkennis.nl/AI](https://brabantkennis.nl/AI)

Hoe blijf je bij de (digitale) les?

Hoe kom je verder als de wereld sneller verandert dan je bij kunt houden? We selecteerden een aantal boeken, verhalen en luistertips die je helpen nadenken over AI, technologie en wat dat betekent voor hoe we samenleven.

KORT VERHAAL**Daphne Huisden
Orakel**

Juist verbeeldingskracht en verhalen kunnen ons helpen verandering te begrijpen en vragen te stellen bij wat we eigenlijk willen. *Orakel* gaat over een vrouw in een kelder. Ze lijkt alles over de bewoners in de flat te weten, kan elke vraag beantwoorden en is meer dan behulpzaam. Aantrekkelijk of onheilsPELLend?

BrabantKennis heeft samen met Brabants literair productiehuis Tilt Daphne Huisden gevraagd een fictief verhaal te schrijven over de invloed van AI op ons samenleven.

brabantkennis.nl/AI

VOLGTIP**Felienne Hermans**

Felienne Hermans is hoogleraar Didactiek van de informatica aan de Vrije Universiteit Amsterdam en leraar Informatica op de Open Schoolgemeenschap Bijlmer. Iedere week kijkt ze met een kritische en filosofische blik naar de ontwikkelingen rondom AI.

felienne.nl

PODCAST**De Ongelooflijke Podcast**

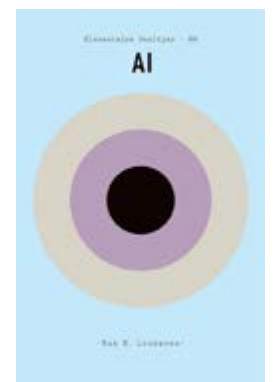
Achter technologie en technologiebedrijven zitten wereldbeelden, doelen en belangen. In *De Ongelooflijke Podcast* worden deze wereldbeelden en geopolitieke verschuivingen besproken. De afleveringen over AI met Haroon Sheikh en met Marietje Schaake zijn aanraders. Ook de aflevering met Roxane van Iperen over onze democratie is aan te raden. Zij schreef recent ook het essay *Ik zie wat ik geloof* over Big tech.

@deongelooflijke

BOEK**Max Louwerse
Elementaire Deeltjes 87**

AI is voor velen een duistere, zwarte doos vol magie, die onze samenleving sterk beïnvloedt. Dit boek van Max Louwerse (hoogleraar Cognitieve Psychologie en Kunstmatige Intelligentie aan Tilburg University) geeft een eenvoudige inleiding over wat AI eigenlijk is.

maxlouwerse.com

ECONOMIE EN GEOPOLITIEK

De wereld schudt en Brabant voelt het

Geopolitiek is geen ver-van-mijn-bedshow meer. Het zit in de prijs van een chip, in de kwetsbaarheid van een toeleveringsketen, in de vraag of een Brabants bedrijf zijn producten nog kan verkopen. De wereld schudt, en de vraag is hoe Brabant zich staande houdt.

Je hoeft geen geopolitiek analist te zijn om te merken dat de wereld minder voorspelbaar is geworden. Leveringen komen later, prijzen schommelen, en beslissingen die ver weg worden genomen werken door in het dagelijks werk van bedrijven en mensen in Brabant. Wat er in Washington of Beijing gebeurt, landt uiteindelijk hier in Brabant: in fabrieken, distributiecentra en op het erf van een boer. Geopolitiek is geen abstractie. Het zit in de vraag of een mkb'er zijn grondstoffen nog kan inkopen, of een boer weet waar hij zijn producten kwijt kan, of een distributiecentrum zijn planning nog rond krijgt als handelsroutes verschuiven. Het is iets waar je rekening mee moet houden, ook als je er geen directe invloed op hebt.

Een wereld die uit elkaar schuift

We zijn lang gewend geweest aan een wereld die steeds verder openging. Handel werd vrijer, ketens werden langer, productie werd verdeeld over continenten met efficiëntie als leidend principe. Dat beeld kantelt nu. De pandemie liet zien hoe kwetsbaar mondiale ketens zijn, de chipcrisis maakte dat tastbaar en geopolitieke spanningen zorgen ervoor dat verstoringen geen uitzondering meer zijn.

HET BEELD VAN EEN WERELD DIE STEEDS VERDER OPENING KANTELT

Voor Brabant levert dat een spanning op. Handelsrelaties worden minder vanzelfsprekend en ketens die jarenlang zijn geoptimaliseerd blijken ook fragiel. Tegelijkertijd ontstaat er een nieuw speelveld waarin Europa meer grip wil krijgen en minder afhankelijk wil zijn. Dat biedt kansen voor een regio die technologisch sterk is en logistiek goed verbonden, maar het vraagt ook om keuzes die niet altijd zonder frictie verlopen.

Brainport op een geopolitiek schaakbord

Die spanning komt om te beginnen scherp samen in en rond Eindhoven. Het Brainport-ecosysteem

van hightechbedrijven en toeleveranciers heeft een concentratie van kennis en maakvermogen opgebouwd die wereldwijd van betekenis is. Dat is een kracht, maar het maakt de regio ook zichtbaar en daarmee kwetsbaar. De exportbeperkingen voor chipmachines zijn al een voorbode: beslissingen die elders worden genomen, werken direct door in investeringen en werkgelegenheid hier. Keuzes die lokaal lijken, blijken steeds vaker ook een geopolitieke lading te hebben. Waar investeringen vandaan komen, met wie wordt samengewerkt, welk talent wordt aangetrokken: het zijn geen neutrale vragen meer. We hoeven niet de illusie te koesteren dat we als provincie de wereldpolitiek kunnen sturen, zolang we maar begrijpen dat diezelfde wereldpolitiek elke dag onze Brabantse keuzes beïnvloedt.

DE WERELDPOLITIEK KUNNEN WE NIET STUREN, ZOLANG WE MAAR BEGRIJPEN DAT HIJ ELKE DAG ONZE BRABANTSE KEUZES BEÏNVLOEDT

De logistiek die ons groot maakte en kwetsbaar houdt Brabant is al decennialang een logistieke draaischijf in Europa. Distributiecentra, snelwegen en knooppunten verbinden de regio met de rest van het continent. Die verwevenheid met internationale handelsstromen maakt de sector gevoelig voor veranderingen elders. Conflicten en handelsmaatregelen werken door in wat er door Brabantse magazijnen stroomt. Tegelijkertijd verandert de sector zelf, met automatisering die steeds meer taken overneemt en het karakter van werk verschuift. Hier komen geopolitiek, economie en sociale vraagstukken samen. Het gaat niet alleen over concurrentiekracht, maar ook over de vraag wat er gebeurt met mensen van wie het werk verandert of verdwijnt.

Landbouw tussen druk en vernieuwing

Misschien zijn de economische, geopolitieke en maatschappelijke spanningen nergens zo zichtbaar als in de Brabantse landbouw. De sector kampt

tegelijkertijd met het stikstofdossier, een eiwittransitie die het verdienmodel van veeboeren op de helling zet, toenemende eisen rondom dierenwelzijn en klimaatimpact én een geopolitieke context die grondstoffenprijzen en afzetmarkten volatiel maakt. Het aantal agrarische bedrijven daalt gestaag. Wat overblijft is doorgaans groter, kapitaalintensiever en technologisch geavanceerder. Brabant heeft hierin een troefkaart: de dichtheid aan innovatieve boeren en voedselverwerkers is internationaal opmerkelijk, en de kansen in alternatieve eiwitten (insecten, algen, peulvruchten, fermentatie) zijn reëel. Maar die transitie vraagt investeringen die verder gaan dan de markt alleen kan leveren.

Circulaire economie: van belofte naar noodzaak

De circulaire economie wordt vaak gezien als richtinggevend, maar in de praktijk blijft de ontwikkeling achter. Nieuwe grondstoffen zijn vaak goedkoper dan gerecyclede varianten, waardoor bedrijven die circulair willen werken tegen economische grenzen aanlopen. De geopolitieke context geeft het onderwerp een andere lading: minder afhankelijk zijn van grondstoffen van elders wordt steeds vaker gezien als een strategische noodzaak. Voor Brabant biedt dat kansen, juist door de combinatie van technologie, agrofood en logistiek. Maar het is niet alleen een technisch vraagstuk; het gaat om prijsprikkels, regelgeving en de bereidheid om te investeren in andere verdienmodellen.

Wie profiteert, en wie niet?

Onder al deze ontwikkelingen ligt een vraag die minder zichtbaar is, maar wel bepalend. Hoe worden de lusten en lasten verdeeld? Voor veel Brabanders is de materiële welvaart nog steeds op orde, maar er zijn ook groepen die grip verliezen op hun economische situatie. Werk is er vaak wel, maar niet altijd stabiel of voldoende betaald. De armoede neemt sinds 2023 weer toe, ook onder werkenden: bijna de helft van de arme inwoners heeft gewoon een baan of een eigen onderneming.

De transities die nu gaande zijn, zullen die verschillen niet vanzelf verkleinen. Een energietransitie die relatief zwaarder drukt op lagere inkomens, een landbouwtransitie die kwetsbare boeren treft, een logistieke sector waarin banen verdwijnen zonder duidelijk alternatief: het zijn geen onwaarschijnlijke scenario's. Dat maakt brede welvaart een noodzakelijk kompas bij keuzes die nu worden gemaakt.

HET BEELD VAN BRABANT ALS SPEELBAL VAN MONDIALE KRACHTEN IS VERLEIDELIJK, MAAR ONVOLLEDIG

Geen toeschouwer, maar ook geen regisseur

Het beeld van Brabant als speelbal van mondiale krachten is verleidelijk, maar onvolledig. Brabant kent een lange geschiedenis als knooppunt van handel, kennis en innovatie, en beschikt nog steeds over die positie. Dat betekent niet dat alles maakbaar is, maar wel dat er keuzes zijn: in hoe wordt geïnvesteerd, welke sectoren worden versterkt en hoe worden mensen meegenomen in verandering. Het vraagt om bestuur en beleid dat verder kijkt dan de korte termijn. De vraag is niet óf de wereld verandert, maar hoe Brabant zich daartoe verhoudt en wie daarin richting geeft. ◀

Meer weten?

Lees dan een van deze rapporten of bekijk de storymap van 'Brabant van Overmorgen':

- ▶ [Fragmenterende wereldorde WRR \(2024\)](#)
- ▶ [Brabantse monitor brede welvaart Het PON & Telos \(2025\)](#)
- ▶ [Landbouw- en natuurverkenning PBL \(2025\)](#)
- ▶ [Tussen vrees en vriendschap BrabantKennis](#)

Brabant, geopolitiek en de kwetsbaarheid van succes

Een huis op één paal

In economische zin is Brabant een van de succesvolste regio's van Europa, maar dat succes rust op een smalle basis. We spraken econoom Jona van Loenen over wat een verschuivende wereldorde betekent voor de provincie en waarom ze juist nú moet investeren in haar toekomst. "Brabant kan uitgroeien tot het hart van de Europese technologische soevereiniteit."

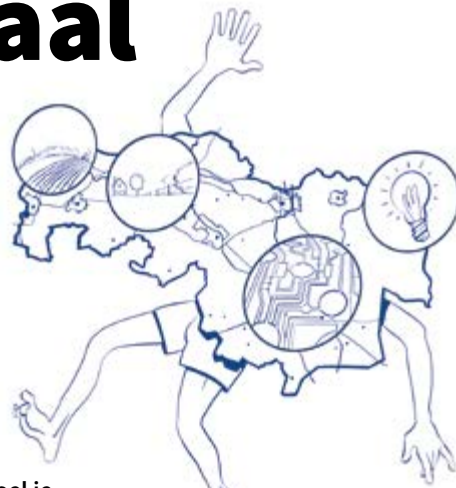
Jona, hoe kwetsbaar is Brabant eigenlijk?
"Brabant lijkt van buiten een welvarende regio met een gezonde economie, en dat is het ook. Maar als je eerlijk onder de motorkap kijkt, draait die economie eigenlijk maar op één zuiger: ASML. En ASML draait op zijn beurt op vrijwel één grote klant voor de meest geavanceerde machines: TSMC in Taiwan. Dat is een extreem risico. In de investeringswereld noemen ze dat *client concentration risk*: als er één schakel wegvalt, stort het snel in."

"Het grote voordeel van Brabant is daarmee tegelijkertijd het nadeel. De regio rondom Eindhoven heeft zich volledig gespecialiseerd in halfgeleiders, en is daarin misschien wel de beste ter wereld. Maar dat succes maakt je ook kwetsbaar. Ik moet altijd denken aan Heerlen: in de tijd van de mijnbouw een van de rijkste gemeenten van Nederland, nu is het een van de armste. Als je een heel ecosysteem inricht op één sector, hoeft er maar één ding tegen te zitten en alles verdwijnt. Zuidoost-Brabant is een huis dat fantastisch is gerenoveerd, maar het rust wel maar op één paal. En de waterstand stijgt."

"Een handelsconflict tussen de VS en China kan direct doorwerken tot in Veldhoven"

En met die stijgende waterstand doel je op de geopolitieke ontwikkelingen?
"Klopt. We denken vaak: als Trump weg is, wordt het weer normaal. Maar we leven in een soort economische oorlogstijd; Trump is een symptoom, niet het probleem. Technologie wordt steeds vaker een politiek wapen. Kijk naar de exportbeperkingen die westerse overheden de afgelopen jaren aan ASML hebben opgelegd, waardoor het bedrijf zijn meest geavanceerde machines niet meer aan China mag leveren. Voor ASML is de vraag al lang niet meer of ze die machines kunnen maken; dat kunnen ze als geen ander. De vraag is steeds vaker: mogen ze ze nog wel verkopen? Een handelsconflict tussen de VS en China kan direct doorwerken tot in Veldhoven."

Waar liggen de kansen als Europa meer op zichzelf wordt teruggeworpen?
"Brabant is een soort slimme stadstaat in een middeleeuws handelsnetwerk; niet groot genoeg om de regels te bepalen, maar slim genoeg om onmisbaar te worden. En dat is precies waar de kans ligt. In een wereld waarin Europa meer op zichzelf wordt teruggeworpen, groeit de vraag naar strategische autonomie: eigen chips, eigen energie, eigen technologie. Brabant zit precies op het knooppunt waar dat samenkomt."

"Ik zou het woord autonomie overigens willen vervangen door relevantie. Autonomie, dat we alles zelf kunnen: daar zijn we nog lang niet, en misschien komen we daar wel nooit. Maar strategisch relevant zijn, zo relevant dat niemand om je heen kan: dat is Brabant al. Als ASML stopt, stort alles wat met AI te maken heeft in elkaar. Maar let op: die strategische positie is niet vanzelfsprekend, je moet er iedere dag opnieuw voor zorgen dat je onmisbaar blijft. Want wie vervangbaar wordt, wordt ingehaald."

Wat moeten Brabantse bestuurders nu anders doen?

"De reflex bij bestuurders is vaak: geopolitiek, daar hebben wij geen invloed op. Dat klopt, maar op de gevolgen heb je wél invloed. Brabant investeert volop in innovatie, maar relatief weinig in de robuustheid van de ketens erachter. En daar zit de kwetsbaarheid."

"De vraag die je moet stellen is: hoe kunnen we binnen de halfgeleiderindustrie de beste ter wereld blijven, en tegelijkertijd twee of drie andere sectoren bouwen waarin we over tien jaar ook floreren? Het mooie is: dat kan nu, want het geld is er. Repareer het dak als de zon schijnt. Kijk naar de grote trends van de komende twintig jaar; of dat nu AI is, waterstof of iets anders. Kies twee of drie sectoren waar je een concurrerend voordeel hebt of kunt opbouwen. En bouw daar ecosystemen omheen, zoals rond ASML is gebeurd."

"Brabant investeert volop in innovatie, maar relatief weinig in de robuustheid van de ketens erachter"

"Daarbij moet je dan overigens ook accepteren dat het mis kan gaan. Dat principe ken ik uit de investeringswereld: van de tien keer dat je investeert gaat het acht keer fout, één keer gaat het oké, en de winst maak je

met die ene klapper. Dat moet veel meer verankerd zijn in hoe we denken. Maar dat is lastig voor de politiek, want het land is te klein zodra er een miljard is geïnvesteerd en het lukt niet."

Wie profiteert er straks, en wie niet?

"Brabant is nu al een regio van twee snelheden. Rondom Eindhoven stijgen de lonen en stroomt het talent toe, maar in een groot deel van de provincie is de economie veel traditioneler: logistiek, landbouw, industrie met lage marges. En geopolitieke spanning vergroot die kloof alleen maar. Als je niets doet, wordt Brabant rijker maar de brede welvaart schever. De echte vraag is niet óf Brabant groeit, maar voor wie. En eerlijk gezegd: een kant-en-klaar antwoord op die vraag heb ik ook niet. De grote hefboomen, zoals hoe we arbeid en vermogen belasten, liggen in Den Haag. Maar de vraag hoe je voorkomt dat alleen de top meeprofitteert, die moet hier wel op tafel liggen."

Tot slot: hoe ziet Brabant er volgens jou uit in 2040?

"Als je niets verandert: rijk, maar kwetsbaar. Bij iedere politieke schok trilt de hele regio. Als je wél de juiste keuzes maakt, heeft Brabant het in zich om een van de economische motoren van een zelfbewuster Europa te worden. Niet langer als toeleverancier aan de wereldmarkt, maar als het hart van Europese technologische soevereiniteit."

"Toen Philips kromp en grote delen van zijn productie afbouwde, had de regio een leeggelopen industriestad kunnen worden, een Europees Detroit. Maar in plaats van af te wachten bouwden jullie een nieuw ecosysteem op de fundamenten van wat er al was. Die kans heeft de provincie nu weer. Maar: dan moet je wel nu aan de bak, juist omdat het goed gaat. Want zoals ik al zei: het dak repareer je als de zon schijnt, niet als het al regent." ◀

Jona van Loenen
(1994)

Ondernemer, schrijver en econoom

Wat is jouw link met Brabant?

Ik ken de shows van Theo Maassen volledig uit mijn hoofd.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Als je twijfelt tussen twee opties, kies dan altijd voor de moeilijke weg.

Ruimtelijk strateeg Anne Seghers
over de schaa sprong van Brainport

Een nevel aan dorpen

Tienduizenden nieuwe inwoners, duizenden extra woningen, nieuwe bedrijventerreinen, nieuwe infrastructuur: Brainport groeit, en hard. Maar waar die groei precies landt en wat dat betekent voor de dorpen rond Eindhoven, daarover gaat het gesprek nog nauwelijks. Ruimtelijk strateeg Anne Seghers onderzocht de regio in opdracht van Architectuurcentrum Eindhoven en ziet een opvallend gat. “Er zijn volop plannen en cijfers, maar het overkoepelende verhaal ontbreekt.”

Anne Seghers
(1982)

Ruimtelijk strateeg bij
RUIMTEVOLK

Wat is jouw link met Brabant?

Ik studeerde bouwkunde aan de TU/e van 2000-2007 en woonde acht jaar in Eindhoven.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Veel verdiepingvragen stellen en uitpluizen en ‘wat als’-scenario’s doorlopen. En uiteindelijk een knoop doorhakken en niet te veel achteromkijken naar de mogelijkheden die je niet hebt gekozen.

Wie Brainport op de kaart zet naast Amsterdam en Rotterdam, ziet meteen iets afwijkends. De andere twee grote groeiregio’s van Nederland zijn echte metropolen geworden, met hoge dichtheden en harde overgangen tussen stad en land. Brainport voelt anders, constateert Anne Seghers. “Brainport is veel meer een nevel aan dorpen rondom Eindhoven. Dat is een heel ander soort weefsel, en dat vraagt dus ook om een andere groeistrategie.” Op de fiets ga je er van graanvelden naar boerderijen naar bedrijventerrein en weer terug, schetst Anne. “De overgangen zijn gradueel, het buitengebied ligt dichtbij. Vrijwel iedereen die erover schrijft noemt dat een kracht van de regio. Alleen: als die nabijheid van landschap echt een waarde is onder de groei, kun je niet zomaar vierduizend woningen in Eersel plannen. Maar dat gebeurt nu wel, en daar gaat het dus schuren.”

“In de dorpen rondom Eindhoven voelt dezelfde groei heel anders”

Diepe wortels

De schuring zit dieper dan alleen in ruimte. Eindhoven is van oudsher een plek die groeit door mensen van buiten: ingenieurs uit het westen die Philips naar Brabant haalde, Drenten die naar de fabrieken kwamen en zelfs hun eigen wijk kregen (het Drents Dorp), en nu de expats die ASML aantrekt. Maar in de regio eromheen zie je volgens Anne precies het omgekeerde. “Onderzoek laat zien dat de inwoners van de omringende dorpen vaak al drie of vier generaties binnen een straal van dertig kilometer wonen. Honkvast, met diepe wortels. En waar het nu met name schuurt, is dat een groot deel van de groei van Brainport gaat landen in dat honkvaste deel.” In een stad als Eindhoven zijn ze gewend aan instroom, vervolgt Anne. “Maar in de dorpen eromheen voelt dezelfde groei heel anders. Niet voor niets gooien gemeenteraden in plaatsen als Eersel en Maarheeze de kont tegen de krib als het gaat om bijvoorbeeld woningbouw.”

Het ontbrekende verhaal

Dat sentiment komt niet uit de lucht vallen. In de gesprekken die Anne voerde, viel haar op hoezeer het debat gaat over getallen; hoeveel woningen, hoeveel vierkante meter bedrijventerrein, hoeveel kilometer nieuwe infrastructuur. Wat ontbreekt is het verhaal erachter, constateert Anne. “Wat doet al die groei eigenlijk met de identiteit van de regio? Wat is die identiteit, en waar groeien we naartoe? Dat gesprek wordt nu niet of nauwelijks gevoerd.”

Zonder dat verhaal ontstaat een leegte, en die vult zich vanzelf met angst, ziet Anne. “Twee karikaturen duiken in het debat steeds weer op. Aan de ene kant de valse nostalgie van *Het Dorp* van Wim Sonneveld, met vrijstaande huizen en tweekappers met een tuin. Aan de andere kant doemen beelden op van hoge woontorens, midden tussen dorpse kerktorens geplakt. Terwijl tussen die twee uitersten een heel palet bestaat; andere woonvormen die misschien wel een wat hogere dichtheid kennen, maar die wel degelijk recht doen aan het dorpse karakter. Aan dat soort beelden ontbreekt het nu.”

Er is bovendien ook een positieve kant die in het huidige gepolariseerde debat ondersneeuwt, benadrukt Anne. “Die dorpen zijn allemaal heel erg aan het vergrijzen. De supermarkt verdwijnt, het verenigingsleven staat onder druk, er is geen nieuwe aanwas. Er liggen juist kansen als je wat nieuwe inwoners krijgt om het voorzieningenniveau en de leefbaarheid op peil te houden.”

“Laat vooral zien wat Brainport oplevert, juist ook voor de dorpen”

Wat er nodig is

Hoog tijd dus om te werken aan een evenwichtig, overkoepelend verhaal, adviseert Anne. “Zoek het niet in nóg een visie erbij, maar investeer in een verleidelijk beeld van waar de regio de komende twintig jaar naartoe groeit. Laat vooral zien wat het oplevert, juist ook voor de dorpen. En: verplaats het gesprek over de toekomst van Brainport van achterafzaaltjes met ambtenaren en bestuurders naar de plekken zélf. Dit is sowieso een gesprek dat je niet alleen in verkiezingstijd moet voeren.”

Dat gesprek staat inmiddels in de steigers. Na haar onderzoek werd Anne benaderd door de Metropoolregio Eindhoven, die erkent dat het verhaal van de regio opnieuw opgebouwd moet worden; samen met de kleinere gemeenten die tot nu toe onvoldoende in beeld waren. “Het gesprek over de toekomst van de regio staat nog in de kinderschoenen, maar het begin is er. Want als in de nevel aan dorpen werkelijk de kracht van Brainport schuilt, dan moet die nevel ook aan tafel zitten.” ◀

Van afval naar strategische grondstof

Zhero Systems zet in op de batterij van morgen

In een grote fabriekshal in Rijsbergen halen tientallen medewerkers accu's en batterijen uit elkaar tot op celniveau. Wat ooit afval was, wordt hier grondstof. Marty Smits bouwt met Zhero Systems aan een circulaire batterijketen die strategisch urgenter is dan ooit. "De omstandigheden maken alleen maar noodzakelijker wat we hier doen."

Marty Smits
(1972)

CEO van Zhero Systems

Wat is jouw link met Brabant?

Geboren in Den Dungen, getogen in Rosmalen

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Vooruit denken, bedenken wat nodig is voor impact en dan kiezen en doen.

Stel je voor: Moerdijk, 2040. De haven is getransformeerd tot de zogenoemde Circular Lithium Port; geen doorgeefluik voor fossiele brandstoffen meer, maar een ronkend ecosysteem waar tienduizenden tonnen aan Europese accu's een tweede leven krijgen. De TU Eindhoven heeft er een dependance, TNO doet er onderzoek, en een consortium van Europese partners werkt er samen aan één doel: de kringloop voor accu's en batterijen sluiten.

Van oven naar tweede leven

Dit is hoe Marty Smits, oprichter van Zhero Systems, de toekomst voor zich ziet. "Ik werkte zelf zo'n twintig jaar als duurzaamheidsconsultant voor grote bedrijven en zag met eigen ogen hoe lastig het is om écht circulair te werken. Accu's, batterijen: uiteindelijk ging alles tóch vaak gewoon de oven in omdat recycelen te complex bleek. Zeker toen Nederland voorop begon te lopen op het gebied van e-bikes, groeide bij mij de vraag: hoe kunnen we deze praktijk een halt toeroepen en zorgen voor een écht circulair systeem?"

"Van accu's tot batterijen... alles ging gewoon de oven in omdat recycelen te complex bleek"

Na een pilot bleek het mogelijk: batterijpakketten demonteren tot losse cellen, die individueel testen, en de cellen met voldoende restcapaciteit een tweede leven geven. Zhero verwerkt inmiddels 30 tot 50 procent van alle ingezamelde e-bike-accu's in Nederland en is naar eigen zeggen de enige partij in Europa die dit op celniveau en volledig circulair doet.

Onerlijke concurrentie

De producten die Zhero Systems op deze manier bouwt zijn Circular Energy Storage Systems (CESS): hoogwaardige energieopslagsystemen op basis van hergebruikte batterijcellen, voor

bouwplaatsen, festivals, supermarkten en bedrijven met netcongestie. Modulaar, ontworpen voor meerdere levenscycli, en bedacht om straks zelf ook weer gedemonteerd te worden. Energieonafhankelijkheid begint hier niet bij nieuwe productie, maar bij wat er al is, benadrukt Marty. "Het is de enige manier om onze strategische afhankelijkheid van landen als China te breken; we moeten onze eigen bodemschatten leren oogsten uit wat we nu nog afval noemen."

Die aanpak botst volgens Marty met een industrie die accu's zo heeft ontworpen dat niemand er met zijn vingers aan kan komen. "We worden oneerlijk beconcurrereerd door partijen die accu's verkopen zonder na te denken over wat er later mee moet gebeuren. Die kosten komen dan alsnog ergens terecht: bij de klant, bij de gemeente, bij de samenleving. De wetgeving bestaat al, maar niemand handhaaft. Daar ligt een enorme kans voor de toekomst die nu blijft liggen."

Twintig auto's

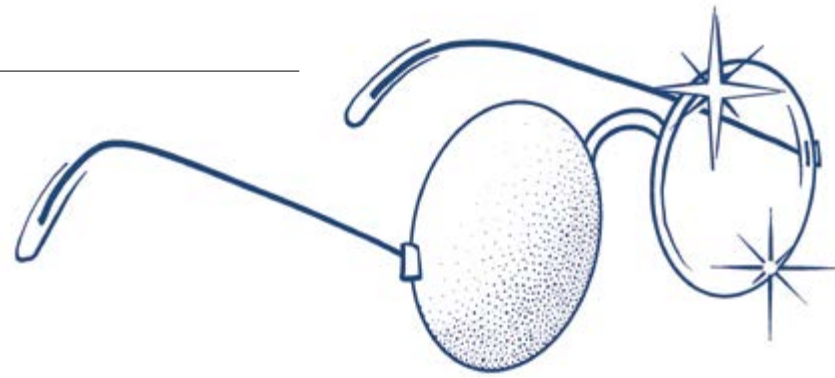
Er zijn méér obstakels. In Nederland zijn naar schatting straks vijf miljoen ton accu's in omloop, een volume dat elk jaar met 30 tot 50 procent groeit. Als je meer dan tienduizend kilo aan lithium-ion batterijen opslaat op één locatie heb je een zware omgevingsvergunning nodig, vertelt Marty. "Dat zijn pakweg

twintig auto's, niet meer. Als we in 2040 honderdduizenden tonnen per jaar een *second life* willen geven, zullen we nú al moeten nadenken over de vraag hoe we dat gaan doen."

De Circular Lithium Port is het antwoord op al die obstakels tegelijk. Geen droom, maar een plan in uitvoering, mede mogelijk gemaakt door het Europese Just Transition Fund. Want de volumes komen, of we er klaar voor zijn of niet, benadrukt Marty. "De energietransitie, de geopolitieke ontwikkelingen en de wens voor meer strategische autonomie: de omstandigheden maken alleen maar noodzakelijker wat we doen. Nu de overheid nog." ◀

"Energie-onafhankelijkheid is de enige manier om onze strategische afhankelijkheid van landen als China te breken"

Brede welvaart en de kunst van het kiezen

De bril die laat zien waar het schuurt en glanst

Brede welvaart als stip op de horizon: het staat anno 2026 in vrijwel elke bestuurlijke ambitie. Maar die brede blik vraagt om scherpe keuzes, en juist dáár wringt het vaak. We spraken Susanne Agterbosch, directeur-bestuurder van Het PON & Telos, over de bril die zichtbaar maakt wat een smalle economische blik mist.

“Brede welvaart begint te werken als je het durft te gebruiken om af te wegen en te bepalen waar je wel en niet op inzet.”

Brede welvaart, wat bedoelen we daar eigenlijk mee?

“Eigenlijk niets anders dan dat we met elkaar afspreken om naar alle facetten te kijken die van invloed zijn op de kwaliteit van leven, dus breder dan het bruto nationaal of regionaal product. In ons Regiokompas Brede Welvaart onderscheiden we twaalf thema's, van wonen en werk tot gezondheid, natuur en sociale cohesie. Maar breed kijken betekent niet dat je overal tegelijk op moet inzetten. Het betekent vooral dat je vanuit dat brede perspectief informatie ontsluit waarmee je bewust kunt kiezen, rekening houdend met samenhang en met belangen die soms botsen.”

“Breed kijken betekent niet dat je overal tegelijk op moet inzetten”

Wat voegt die brede bril dan concreet toe?

“Neem de energietransitie. Gemeenten moeten huizen aardgasvrij maken, wijk voor wijk. Als je dat puur technisch bekijkt, kies je eerst de wijk waar dat het makkelijkst kan: daar waar de huizen al redelijk geïsoleerd zijn, of waar een warmtenet in de buurt ligt. Een logische keuze, op papier. Maar kijk je óók naar wie er in die wijken wonen, dan kan er een heel andere logica uitrollen. Een mooi voorbeeld zie je in Tilburg, in de wijk Wandelbos West. Daar is de gemeente aan de slag

gegaan in een buurt met veel verouderde koopwoningen, waar best wat huishoudens moeite hebben om de energierekening te betalen. Juist voor deze huishoudens maakt het isoleren van hun huis een groot verschil.”

“Of kijk naar wat er gebeurt als een woningcorporatie een hele straat gaat verduurzamen. De huurhuizen worden aangepakt; maar dat ene koophuis ertussen, van iemand die het ooit nét heeft kunnen kopen, wordt overgeslagen. Wat doe je dan? Zien we dat als een gezamenlijke verantwoordelijkheid, of zeggen we: je hebt het huis gekocht, zoek het zelf maar uit? Dat is precies het soort normatieve afweging waar de brede-welvaartsbril bij kan helpen.”

Welke opgaven in Brabant vragen hier het meest om?

“Naast de energietransitie is landbouw er ook een; dat gaat niet alleen om stikstof, maar gaat over hoe we voedsel produceren, hoe we het land gebruiken, en wat dat betekent voor boeren, voor het landschap en voor de samenleving als geheel. Of neem wonen. We hebben onlangs met de gemeente Bergeijk nagedacht over een nieuwbouwlocatie voor duizend woningen. Daar was de vraag niet: hoe zetten we zo snel mogelijk woningen neer? Maar: wie verwachten we eigenlijk dat hier komt wonen? Wat betekent dat voor scholen en voorzieningen? En: hoe verbind je die nieuwe buurt met de bestaande kern? Wonen als samenlevingsopgave, niet als bouwopgave alleen.”

Is dat niet een luxe in een provincie waar de woningnood hoog is?

“Juist niet; als je nu alleen maar inzet op bouwen, bouwen bouwen, creëer je misschien buurten waar mensen zich straks helemaal niet thuis voelen. En we weten uit eigen onderzoek: verbondenheid met de buurt is de sterkste voorspeller voor de kwaliteit van leven van mensen. Dat belang reikt verder dan puur stenen stapelen.”

Maar hoe vertaal je zulke inzichten naar beleid? Twaalf thema's tegelijk wegen is complex werk, ook voor ervaren bestuurders.

“Het is absoluut een zoektocht, daar moeten we niet flauw over doen. Ons systeem is nog sterk sectoraal georganiseerd, en dat botst met een integrale blik. Tegelijkertijd zijn er steeds meer instrumenten die kunnen helpen: om met bewoners in gesprek te gaan, om de effecten van een besluit vooraf in te

schatten, om het brede begrip te vertalen naar de beleids- en begrotingscyclus. Maar het begint wel met de bereidheid om goed in beeld te brengen hoe het ervoor staat. En als je dan kijkt naar verschillen in kwaliteit van leven tussen mensen, doe dat dan zo dichtbij mogelijk, tot op buurt- en wijkniveau. Want als je alles uitmiddelt op het niveau van een gemeente of provincie, krijg je al snel een keurig gemiddeld cijfer. Maar daarmee weet je onder de streep eigenlijk nog steeds niets.”

Tot slot: is brede welvaart in 2040 de dominante bril geworden?

“Het denken vanuit een breder perspectief gaat al terug tot de Club van Rome in de jaren zeventig, en sindsdien hebben we verschillende labels voorbij zien komen. Misschien heet het straks weer anders, maar dat is eigenlijk niet zo relevant. Belangrijker is dat we in beleid en bestuur nu vaker door die bredere bril gaan kijken en er ook naar handelen. Want de grote opgaven van deze tijd – klimaat, wonen, ongelijkheid – blijven complex en verweven. Een kader dat die complexiteit organiseert, blijft dus nodig. Niet als oplossing, maar omdat het helpt de juiste vragen te blijven stellen: wie krijgt wat, waar kan wat, en hoe doen we dat eerlijk en toekomstbestendig?”

“Dat is soms een ongemakkelijk gesprek, dus wordt het vaak uitgesteld. Maar brede welvaart begint pas echt te werken als je het durft te gebruiken in het maken van afwegingen, om scherper te kiezen wat wel en wat niet past, en om te bepalen waar groei waarde toevoegt en waar die de brede welvaart onder druk zet.” ◀

“Brede welvaart begint pas echt te werken als je het durft te gebruiken om scherper te kiezen”

Susanne Agterbosch
(1972)

Directeur-bestuurder van Het PON & Telos

Wat is jouw link met Brabant?

Die is inmiddels veelzijdig door mijn werk, maar wel bijzonder: de klok in de stationstoren van Tilburg is ooit door de familie van mijn vrouw geschonken. Een vorm van lokale betrokkenheid die ik, met ons kantoor naast het station, bij elke aankomst met de trein vaak nog letterlijk hoor.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Goed nadenken, maar vooral mijn hart laten spreken.

Bouwen aan een stabiel fundament voor de samenleving

Waarom we over waarden moeten praten, niet alleen over het wat en hoe

Een gesprek over waarden voelt vaak ongemakkelijk. Toch is het precies die frictie die de toren overeind houdt, betogen onderzoekers Marieke van Vliet en Linda Hofman van Fontys Hogeschool.

Marieke van Vliet
(1986)

Onderzoeker bij de groep Moral Design Strategy van Fontys Hogeschool

Wat is jouw link met Brabant?

Geboren en getogen brabantser, vandaar mijn zachte G. In het westen gewoond en weer terug gekomen voor de Brabantse gezelligheid.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Ik schrijf het op, laat het sudderen en praat er met veel verschillende mensen over.

Als er een nieuwe technologie op tafel komt – een algoritme dat vergunningen beoordeelt, camera's die gedrag herkennen, een app die zorgdata deelt – gaat het gesprek al snel over 'hoe' en 'wat': hoe werkt het? Wat kunnen we er allemaal mee? Hoe kan het processen versnellen en versimpelen? De vragen die we stellen worden gevormd door een bepaald waardenpalet, net als de toekomstbeelden en aannames die we bij die technologie hebben. Waarom willen we deze technologie eigenlijk? En hoe ziet de toekomst met deze technologie eruit? Door die vragen te stellen krijgen we inzicht in de diepere

waarden die we op die technologie projecteren.

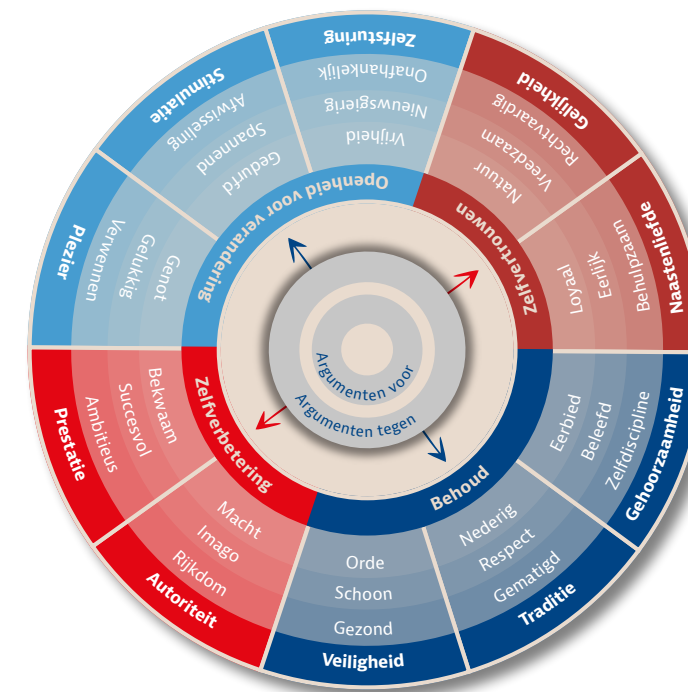
Als het om technologieën gaat, draait het al snel om 'efficiëntie' en 'effectiviteit': hoe kunnen we geld en uren besparen, en kunnen we nog meer kennis uit data genereren zodat we meer controle hebben? Maar hoe zit het dan met tegenovergestelde waarden, zoals het recht om in vrijheid gebruik te maken van de openbare ruimte? Of het effect van een technologie op de natuur? Het is vaak moeilijk voor te stellen wat die andere waarden zijn, zeker als je projectteam bestaat uit mensen met allemaal hetzelfde type waarden.

De cirkel van Schwartz

Waarden zijn wat mensen belangrijk vinden, de overtuigingen die bepalen hoe je beslist. Op basis van onderzoek in meer dan tachtig landen beschreef psycholoog Shalom Schwartz tien basiswaarden die overal terugkomen, al worden ze niet overal gelijk geprioriteerd. Hij ordende die waarden in een cirkel, met twee assen: van ik naar wij, en van controle naar groei. Waarden die op elkaar lijken liggen dicht bij elkaar; waarden die botsen staan tegenover elkaar. Wie bijvoorbeeld hoog inzet op veiligheid, geeft automatisch iets op aan vrijheid; wie macht belangrijk vindt, moet vaak het belang van het grotere geheel opgeven.

Die spanning noemen we waardenfrictie. Frictie is in dit geval niet iets om weg te werken, maar de plek waar een goed gesprek over de toekomst kan beginnen.

▲ Bewerking van Cirkel van Schwartz door cocosmos voor Toren van Overmorgen

Hoe we dat in de praktijk doen

Een gesprek meteen beginnen over waarden is lastig, zeker als mensen het gevoel hebben dat ze er niets van weten. Daarom leggen we dilemma's voor. Via workshops met experts en leken brengen we in kaart welke waarden bij een bepaalde technologie botsen en vertellen we dat naar wat het concreet betekent.

In het project Moral Smart Cities krijgen inwoners toekomstbeelden van slimme stadstechnologie voorgelegd. Meer veiligheid op straat betekent minder privacy; meer individuele vrijheid vraagt iets van de gemeenschap. Elke keuze legt bloot wat mensen werkelijk prioriteren, en in het gesprek onderbouwen ze waarom.

In organisaties gebruiken we de Moral Design Game, waarbij deelnemers een vraagstuk benaderen vanuit een waardenperspectief dat niet per se het

hunne is. Zo komen waarden op tafel die anders onbesproken blijven. Dat vraagt wel om een getrainde moderator: zonder begeleiding denken mensen al snel dat ze over hetzelfde praten, terwijl ze 'rechtvaardigheid' of 'efficiëntie' ieder anders invullen.

De toren in balans

Wat we de afgelopen jaren leerden van dilemma's, rollenspellen en Schwartz-assen, komt samen in de tool die we (samen met BrabantKennis en cocosmos) ontwikkelden voor de verkenning Brabant van Overmorgen. De kunst is om de toren in balans te houden, nu en in de toekomst. Dat lukt niet door iedereen hetzelfde te laten denken, wat in organisaties vaak wel gebeurt omdat mensen er werken vanuit hetzelfde waardenperspectief. Het is juist de uitdaging om zoveel mogelijk verschillende perspectieven te onderzoeken – want alleen zo houd je de toren in balans. ◀

Linda Hofman
(1976)

Toekomstonderzoeker bij Fontys Hogeschool Moral Design Strategy

Wat is jouw link met Brabant?

Mijn kinderen zijn er geboren. Ik studeerde er, en sindsdien leef, werk en woon ik in Brabant.

Hoe maak jij moeilijke keuzes?

Na onderzoek gooi ik kop of munt. Ook als ik dan nog een keer wil gooien, voel ik wat de beste keuze is.

De frictie opzoeken, juist door te balanceren

Prototype van de Toren van Overmorgen ▲

Als kind speelde je vast wel eens de Toren van Pisa: een evenwichtspel waar het gaat om slim balanceren en kiezen waar je een volgende zet doet. Die balans houden én tegelijkertijd keuzes maken is ook waar we in Brabant voor staan. Daarbij moeten verschillende waarden worden afgewogen zodat keuzes ook kunnen blijven staan wanneer ze uitgedaagd worden.

Om bestuurders en beleidsmakers te helpen in het in kaart brengen van die waarden en het maken van keuzes ontwikkelden we vanuit BrabantKennis, samen met cocosmos en het Fontys-lectorat Moral Design Strategy, een gespreksinstrument: de Toren van Overmorgen. De basis is de waardencirkel van Schwartz (zie het artikel van Fontys op pagina 68 en 69) en het bekende spel Toren van Pisa. In vijf stappen verzamelen deelnemers verschillende waardenperspectieven op een besluit dat voorligt. Je kunt het inzetten bij het verkennen van een nieuwe beleidsrichting, als check op blinde vlekken in een afweging, of ter voorbereiding op een gesprek met belanghebbenden.

Het instrument vraagt iets ongemakkelijks van deelnemers: nieuwsgierig zijn naar wat je niet kent, aannames durven doen én – vooral – de moed hebben om het oneens te zijn. Want zodra iedereen aan tafel vanuit dezelfde waarde redeneert, begint de toren te wankelen. Juist in die scheefheid zit de winst; daar wordt zichtbaar welke perspectieven je over het hoofd zag, welke stemmen nog ontbreken, welke afwegingen je nog niet had gemaakt.

De Toren van Overmorgen is op deze manier geen instrument dat je naar een antwoord brengt; het brengt je naar een beter gesprek.

De vijf stappen

STAP 1 ► BEGIN BIJ JEZELF

Elke toren begint met een fundament. Je kiest een waarde die jou raakt en legt die in de toren, vanuit de generatie waartoe je behoort. Het gesprek start dus niet bij een abstract onderwerp, maar bij de mensen aan tafel. Wat vind jij belangrijk en waarom? Vaak worden verschillen hier al zichtbaar, nog voordat het besluit zelf ter sprake komt.

STAP 2 ► LEG HET BESLUIT OP TAFEL

Nu komt het voorgenomen besluit erbij, letterlijk boven op de toren. Iedereen kijkt ernaar vanuit de eigen waarde. Het doel is niet om snel tot overeenstemming te komen, eerder het tegenovergestelde: samen scherp krijgen waar de spanningen zitten.

STAP 3 ► KIES POSITIE

Vanuit je eigen waarde formuleer je argumenten, voor of tegen. Die krijgen een plek op de toren. In een tweede ronde stap je uit je eigen schoenen en voeg je een argument toe vanuit een andere waarde. Standpunten verschuiven, perspectieven stapelen zich op.

STAP 4 ► BRENG DE TOREN IN BALANS

Waar helt hij over? Welke waarden of generaties ontbreken nog aan tafel? Welke waardenspanningen worden zichtbaar als de lege plekken ingevuld worden? In deze stap vul je de lege plekken door je te verplaatsen in wie er niet is. Dat vraagt verbeelding en soms ongemak, want je spreekt namens iemand die er niet bij zit.

STAP 5 ► MAAK DE BALANS OP

Wat is er gezegd, wat is er blijven hangen? Je kijkt terug op de aannames die je deed, de blinde vlekken die je tegenkwam, de verschuivingen in je eigen denken. En je vertaalt het gesprek naar wat volgt. Wat neem je mee, wat moet nog verder uitgezocht? De toren staat. De vraag is of je die balans ook buiten de zaal weet vast te houden. ◀

De Toren van Overmorgen in de praktijk

Oefeningen in vertragen

Vier torens, vier thema's en één vraag die steeds terugkeerde: welke waarden liggen onder onze keuzes? BrabantKennis trok door de provincie om dat gesprek aan te gaan en ontdekte dat het voeren ervan alleen al een kunst op zich is.

Bij de Kempentoren in Tilburg, de Grote Kerk in Breda, de woontorens in Eindhoven en het provinciehuis in 's-Hertogenbosch kwamen telkens mensen bij elkaar om vooruit te blikken naar Brabant in 2040. Niet om oplossingen te bedenken, maar om bij zichzelf te rade te gaan: welke waarden spelen eigenlijk een rol in de keuzes die we moeten maken? En: hebben we die wel allemaal in het vizier?

Het gespreksinstrument dat tijdens deze Toren Toer werd ingezet, de Toren van Overmorgen (zie pagina 70 en 71), vraagt deelnemers om te vertragen; om langer stil te staan bij wat er op het spel staat, voordat je naar de oplossing grijpt. Tijdens de vier bijeenkomsten testten we steeds een prototype van de toren, waarna hij tussentijds steeds verder werd aangescherpt. Het doel: verkennen in hoeverre een gespreksinstrument als dit de dialoog over waarden kan ondersteunen.

Zoeken naar de juiste toon

“Het gesprek over waarden was zoekend, onwennig, complex en soms vaag. Het was interessant om samen in een open gesprek de verschillende waarden te verkennen. Soms hielpen de toren en de stappen erbij, soms kreeg het gesprek meer diepgang wanneer we de tool wat losser lieten.”

Dat loslaten leverde iets op. Zodra deelnemers minder bezig waren met de stappen en meer met elkaar, kwamen de echte gesprekken op gang: over wat je belangrijk vindt, over waar je van uitgaat zonder het te beseffen. De structuur als springplank, niet als keurslijf.

Wie ontbreekt er aan tafel?

“Het viel op dat we met mensen met veel dezelfde waarden aan tafel zaten. Daardoor deden we veel aannames over de andere waarden, maar het zorgde er wel voor dat elke waarde van de waardencirkel aangeraakt werd. Het maakte ook heel duidelijk dat er meer jongeren aan tafel nodig zijn.”

De samenstelling van de groep bepaalt deels het gesprek. Een homogene tafel levert ook homogene blinde vlekken op. Wie ontbreekt, ontbreekt ook in de afweging. Als Brabant in 2040 keuzes maakt die iedereen raken, moet het gesprek daarover ook gevoerd worden met alle waarden op tafel.

De toren als spiegel

De kracht van het instrument zit in het visuele: zodra de toren scheef ging staan, wilde iedereen hem meteen rechtzetten. En precies dat duwde het gesprek verder.

“Wanneer de toren uit balans raakte, wilden we er meteen voor zorgen dat deze in balans kwam. Dat maakte dat ook de andere waarden aandacht kregen. Wat mij betreft mocht het gesprek nog wel meer schuren, dat we samen nog meer de frictie opzoeken.”

Dat is misschien wel de belangrijkste les. Niet dat het gesprek over waarden moeilijk is, dat wisten we al. Maar dat we er zo slecht in zijn geworden om het ongemak erin te laten. We zijn gewend om snel naar consensus te bewegen, naar de oplossing, naar het volgende agendapunt. Terwijl juist de frictie iets zichtbaar maakt.

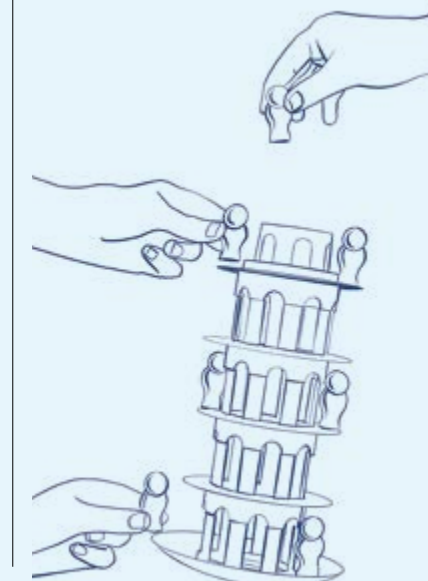
Waardevol, ook als het schuurt

Het gesprek over waarden is het waard om te voeren. De Toren van Overmorgen helpt dat gesprek op gang te brengen en nodigt uit om er bewust de tijd voor te nemen. ◀

Zelf aan de slag

De Toren van Overmorgen is ontwikkeld om op vele gesprekstafels gebruikt te worden.

Wil je meer weten over de Toren en er zelf mee aan de slag? Ga dan naar brabantkennis.nl/toren

Toekomstverliefd op het Brabant van Overmorgen

Er is iets vreemds aan het werken aan een verkenning als deze. Je duikt in de data, bekijkt de scenario's, benoemt wat schuurt en wat knelt. Je schrijft over ruimtedruk en arbeidsmarktspanning, over klimaatverandering en geopolitieke onzekerheid. Je doet het eerlijk, want anders heeft het geen zin. Maar ergens in dat eerlijk benoemen schuilt een risico: dat je vergeet te zien wat er ook is.

HET ZIJN DE CONTOUREN VAN DE WERELD DIE WE NU AL ZIEN AANKOMEN

Ik merkte dat risico aan mezelf. Want terwijl wij deze verkenning aan het maken waren, lag er op mijn bureau ook het boek dat we eerder maakten: *Toekomstverliefd*. Een boek dat niet begint bij de problemen, maar bij een gevoel. Bij de vraag: wanneer was jij voor het laatst verliefd op de toekomst?

Deze twee publicaties lijken op het eerste gezicht elkaars tegenpolen. In dit magazine zeggen we: kijk scherp, benoem de keuzes, leg de waarden op tafel. Het boek *Toekomstverliefd* zegt: voel de liefde, omarm de kansen, geloof in wat kan worden. Maar ik denk dat ze in werkelijkheid twee helften zijn van hetzelfde gesprek.

Want wat is een keuze zonder verlangen? Een berekening. Een spreadsheet. Een vergadering die eindigt in een compromis dat niemand echt wil. Kiezen veronderstelt dat je ergens naar toe wil. Dat er iets is waar je voor staat, voor valt, van houdt. En dat is precies wat toekomstverliefdheid biedt: een eerste glimp van wat kan zijn. Van waar we het voor doen.

Brabant staat op een kruispunt. Dat is de strekking van deze verkenning. De druk op de ruimte is reëel. De vergrijzing is reëel. De technologische afhankelijkheid is reëel. De geopolitieke turbulentie is reëel. Dat zijn geen bange verzinsels of tekenen van een pessimistische levensinstelling; het zijn de contouren van de wereld die we nu al zien aankomen.

Maar Brabant is ook iets anders. Het is de provincie die al decennialang boven zijn gewicht bokst. Die denkt én doet. Die in voedselbossen en burgerberaden, in chips en coöperaties, in grote kerken die culturele huizen worden en boeren die pionieren op nieuw land, steeds weer laat zien dat verandering geen bedreiging hoeft te zijn. Dat er in verandering ook schoonheid zit. Dat het iets kan zijn om naar te verlangen.

De Toren van Overmorgen, de tool die wij ontwikkelden om waardenafwegingen tastbaar te maken, werkt precies daarom. Niet omdat het de keuzes makkelijker maakt. Maar omdat het mensen uitnodigt om even te voelen wat er op het spel staat. Wat je vasthoudt. Wat je loslaat. En waarom.

Dit magazine is dan ook geen eindpunt, maar een uitnodiging. Om het gesprek aan te gaan. Om de keuzes te bespreken die we nog steeds een beetje uitstellen. En om dat te doen niet vanuit angst of berusting, maar vanuit wat corporate antropoloog Jitske Kramer de kracht van de tussentijd noemt: de liminale ruimte waarin het oude los en het nieuwe nog niet vast is, en waarin precies dáárom alles nog mogelijk lijkt.

Het Brabant van 2040 wordt gemaakt door mensen die verliefd zijn. Op een plek. Op een mogelijkheid. Op elkaar.

Laten we beginnen.

Jos van den Broek,
BrabantKennis

Deze Toekomstgids is onderdeel van de verkenning 'Brabant van Overmorgen' van BrabantKennis

Idee en concept:
BrabantKennis

Redactie:
Eef Berends, Ilse van Rijsingen, Ingeborg Koens, Jelle van den Hurk, Jill Lauret, Jos van den Broek, Sophie Loonen

Met bijdragen van:
Angelo Schuurmans, Anne Seghers, Chiara Riboch, cocosmos, Eef Berends, Hassiba Lhajoui, Het PON & Telos, Jannemarie de Jonge, Jelle Albers, Joks Janssen, Jona van Loenen, Katinka Polderman, Katja Nagelkerke, Linda Hofman, Maartje Thijssen, Marieke van Vliet, Martijn van Gruijthuijsen, Martin Schulz, Marty Smits, Sophie Loonen, Susanne Agterbosch, Tom van der Meer, Vasile Olariu, Zoë Verdiesen

Met speciale dank aan de leden van de reflectiegroep:
Aukje Kuypers, Dalila Sayd, Hassiba Lhajoui, Lieke Schuitmaker, Marinus Biemans, Martijn van Gruijthuijsen, Rinie van Est, Tyrone Tjon-a-loi

Interviews en eindredactie:
Joost Peters
Fotografie: Willeke Machiels
Illustraties: Onno Kortland
Vormgeving: Communicatie Team
Drukwerk: Koninklijke Van der Most b.v.

Wil je meer weten over de verkenning Brabant van Overmorgen?
Ga dan naar brabantkennis.nl/brabant-van-overmorgen

Vind ons op brabantkennis.nl of volg ons op Instagram, LinkedIn en YouTube @BrabantKennis

© BrabantKennis, juni 2026

Brabant beter begrijpen

BrabantKennis verruimt je blik en houdt een spiegel voor, door trends en ontwikkelingen te signaleren, voor iedereen die de toekomst van Brabant mee vorm wil geven. We helpen provinciemakers vandaag richting te bepalen met morgen in gedachten. Zo begrijpen we Brabant samen elke dag een beetje beter.